

2023:00602 - Åpen

Rapport

Tilleggsnærings betydning i trøndersk landbruk – og hvordan undersøke dem?

Forfattere

Anne Sigrid Haugset
Roald Sand
Håkon Sivertsen
Heidi Knutsen

Rapport

Tilleggsnærings betydning i trøndersk landbruk – og hvordan undersøke dem?

Undertittel

EMNEORD:

Landbruk

Skogbruk

Tilleggsnæring

Verdiskapingsanalyse

VERSJON

3.0

DATO

2023-06-15

FORFATTERE

Anne Sigrid Haugset

Roald Sand

Håkon Sivertsen

Heidi Knutsen

OPPDRAGSGIVER(E)

Gjennomført med tilskudd fra Trøndelag fylkeskommune

OPPDRAGSGIVERS REF.

Oppdragsgivers referanse

PROSJEKTNR

102027770

ANTALL SIDER OG VEDLEGG:

46+ vedlegg

SAMMENDRAG

Tilleggsnæringer har stor betydning i landbruket

Basert på offentlig statistikk og innsamlede data fra utøvere av tilleggsnæringer finner vi at disse næringene har stor betydning for gårdbrukere, også når det drives i beskjedent omfang. Tilleggsnæring er viktig både økonomisk, sosialt, for å utnytte kapasitet og ressurser, og for å "fille opp" til heltidsarbeidsplasser på brukene. I tillegg til å skape betydelige verdier, er tilleggsnæringer med på å "holde i gang" primærproduksjonen på bruk som ellers ville blitt avvirket. Tilleggsnæringer synes generelt å være noe underrapportert i landbrukstellingene. For jakt, fiske og utmarksturisme bl.a. er det behov for å korrigere standard estimater av verdiskaping på kommunenivå. Store utmarkseierdommer uten produksjonstilskudd og stor verdiskaping i kommuner med lakseførende vassdrag i enkelte kommuner er grunner til dette. For Inn på tunet og annen tjenesteyting er det høyere omsetning nært store markeder i Trondheim. Innen gårdsturisme og lokalmat er det nødvendig å innhente data i hver kommune om store aktører for å kunne gi en oversikt av verdi.

UTARBEIDET AV

Anne Sigrid Haugset

SIGNATUR

Anne Sigrid Haugset (Jun 21, 2023 10:08 GMT+2)

KONTROLLERT AV

Lone Slettbakk Ramstad

SIGNATUR

L.S. Ramstad (Jun 21, 2023 13:41 GMT+2)

GODKJENT AV

Linn R. Naper

SIGNATUR

RAPPORTNR

2023:00602

ISBN

978-82-14-07756-8

GRADERING

Åpen

GRADERING DENNE SIDE

Åpen

Historikk

VERSJON	DATO	VERSJONSBEKRIVELSE
0.9	2023-02-27	Utkast om undersøkelene for oversending oppdragsgiver
1		Rapportutkast sendt referansegruppe
2		Rapportutkast sendt til kvalitetssikring
3		Endelig rapport

Innholdsfortegnelse

1	Innledning.....	6
1.1	Formål.....	6
1.2	Rapportens innhold.....	6
2	Tilleggsnæringer i verdiskapingsanalyser for landbruket	7
2.1	Tilleggsnæringsbegrepet og noen alternativer.....	7
2.2	Forholdet mellom tilleggsnæringer og relatert virksomhet	9
2.3	Hvordan best løse utfordringer med gode data på kommunenivå?	9
2.4	Forskningsspørsmål.....	10
3	Data og metoder	11
3.1	Innledende undersøkelser	11
3.2	Spørreundersøkelse om landbruksbasert næringsvirksomhet ved gårdsbruk.....	11
3.2.1	Utvalg av kommuner	12
3.2.2	Spørsmål, svarrater og representativitet.....	13
3.3	Gruppeintervjuer med utøvere av tilleggsnærings i landbruket.....	14
3.4	Supplerende undersøkelser	15
3.5	Oversikt over informanter	16
3.6	Andre datakilder	16
4	Funn og resultater	17
4.1	Spørreundersøkelse til gårdbrukere med tilleggsnærings	17
4.1.1	Timeinnsats i og inntekter fra tilleggsnæringsene	17
4.1.2	Organisering av næringsvirksomheten.....	18
4.1.3	Hvorfor driver man med tilleggsnærings?.....	19
4.1.4	Forskjeller mellom tradisjonelle og moderne tilleggsnærings	21
4.1.5	Skranker for å komme i gang med ny næringsvirksomhet.....	23
4.2	Intervjuer	23
4.2.1	Vedproduksjon.....	23
4.2.2	Gårdssagbruk	25
4.2.3	Gårdsmat og gårdsturisme	26
4.2.4	Inn på tunet	28
4.3	Forholdet mellom tilleggsnærings og tradisjonell landbruksproduksjon.....	29
4.3.1	Campingplasser.....	30
4.3.2	Rideskoler	30
4.3.3	Jakt/fiske.....	31
4.3.4	Vedproduksjon/trelast og juletre/pyntegrønt	32

4.4	Landbrukstellingsmetoden sammenlignet med andre typer data	33
4.4.1	Stjørdal.....	34
4.4.2	Osen.....	35
4.4.3	Røros.....	35
4.4.4	Lierne	36
4.4.5	Inderøy.....	36
4.4.6	Levanger	36
4.4.7	Steinkjer.....	37
4.4.8	Orkland	38
4.4.9	Oppdal	38
4.4.10	Rennebu.....	39
4.4.11	Frosta.....	39
5	Diskusjon og konklusjoner	40
5.1	Verdiskapingsanalyser basert på landbrukstelling og driftsgranskninger	40
5.2	Supplerende undersøkelser	42
5.3	Betydningen av tilleggsnæringene.....	42
5.4	Utvikling for tilleggsnæringa og utsikter i det grønne skiftet	44
5.5	Konklusjoner	44
5.6	Avsluttende ord	46

BILAG/VEDLEGG

Spørreskjema

---

1 Innledning

Denne rapporten er en del av leveransen i prosjektet Kunnskapsgrunnlag trøndersk landbruk, som er en analyse av produksjon, verdiskaping og ringvirkninger i trøndersk landbruk. Fra dette prosjektet er det også produsert en rapport som beregner verdiskaping og sysselsetting med basis i trøndersk landbruk (Sand et al. 2023)¹. Tidligere rapporter viser at landbruk og landbruksbasert virksomhet har stor betydning for sysselsetting og verdiskaping i Trøndelag (Kjesbu, Sand og Sjelmo 2009²; Knutsen, Kårstad og Sand 2017³). For den tradisjonelle råstoffproduksjonen i jord- og skogbruk finnes det sikre datakilder i form av statistikk om produksjonsomfang i primærlandbruket samt tilgjengelig regnskapsstatistikk om relatert industri og andre bedrifter som tilhører landbrukets produksjonskjeder.

Hva som er omfanget av tilleggsnæringer på aktive gårdsbruk og annen økonomisk virksomhet basert på landbrukseiendommer og/eller landbrukets ressurser, ut over selve primærproduksjonen, er det imidlertid stor usikkerhet om. Med tilskudd fra Trøndelag fylkeskommune har SINTEF og NIBIO gjennomført en undersøkelse som belyser denne siden av landbruket i Trøndelag. En referansegruppe med medlemmer fra Fylkeskommune, Statsforvalter, Bondelag og Woodworks! Cluster, har bidratt med gode diskusjoner og innspill på ulike stadier av prosjektet.

1.1 Formål

Målet med undersøkelsen er å legge grunnlag for bedre estimater, på kommunenivå, av verdiskaping i tilleggsnæringer i trøndersk landbruk. Videre skal undersøkelsen bidra til bedre forståelse av konseptet tilleggsnæring i landbruket, gjennom å gi et innblikk i hvor viktig næringsutøverne mener at tilleggsnæringene de driver er for dem selv, deres eget gårdsbruk og lokalsamfunnet/bygda, hvordan utviklingen har vært de siste årene, og hvilke muligheter og utfordringer utøverne ser i forbindelse med det grønne skiftet, økt bærekraft og andre rammebetingelser som påvirker dem. Det har også vært et mål å finne og utvikle forskbare problemstillinger relatert til tilleggsnæringer.

1.2 Rapportens innhold

Rapporten er bygd opp som følger: Innledningskapitlet drøfter begrepet tilleggsnæring i landbruket benyttet i verdiskapings- og ringvirkningsanalyser, og diskuterer hva som bør regnes med i en analyse av verdiskaping basert på landbrukets ressurser. Videre går vi kort igjennom datagrunnlag og metoder som er benyttet, før vi presenterer funn gjort i henholdsvis spørreundersøkelse og intervjuer. I kapittel 5 diskuterer vi funnene opp mot problemstillingene, trekker konklusjoner og peker på noen problemstillinger for videre forskning.

---

¹ Roald Sand, Heidi Knutsen, Anne Sigrid Haugset og Siv Karin Paulsen. 2023. Kunnskapsgrunnlag for trøndersk landbruk. Verdiskaping og ringvirkninger av landbruksbasert næring i Trøndelag. SINTEF-rapport 2023/00601. SINTEF.

² Erland Kjesbu, Roald Sand og Otto Sjelmo. 2009. Landbrukets økonomiske betydning i Trøndelag. Rapport 2009:3. Trøndelag Forskning og Utvikling AS.

³ Heidi Knutsen, Signe Kårstad og Roald Sand. 2017. Kunnskapsgrunnlag for trøndersk landbruk. NIBIO rapport vol.3 nr. 154 2017. Norsk institutt for bioøkonomi.

2 Tilleggsnæringer i verdiskapingsanalyser for landbruket

2.1 Tilleggsnæringsbegrepet og noen alternativer

Begrepet "tilleggsnæring" viser til næringsaktivitet som finner sted på gårdsbruk som også driver tradisjonell landbruksproduksjon. Dersom bruket har råstoffproduksjon innen jordbruk, vil eier/driver vanligvis være registrert i produsentregisteret og motta produksjonstilskudd. Tilleggsnæringsbegrepet er hensiktsmessig når temaet er hvert enkelt gårdbrukers muligheter til å øke inntekten og utnytte ressursene på eget bruk best mulig, motivasjon for videre gårdsdrift osv.

Landbrukstellingene gir oss oversikt over hvor utbredt ulike typer tilleggsnæringer i landbruket er. Her blir bønder som står i produsentregisteret og mottar produksjonstilskudd (se Figur 1-1), spurt om de har tilleggsnæring på eget bruk. De som oppgir at de driver tilleggsnæring kan videre krysse av for en rekke forhåndsdefinerte kategorier av tilleggsnæringer. Både tradisjonelle (leiekjøring, vedproduksjon, salg av jakt og fiske mm) og moderne (gårdsturisme, Inn på tunet etc.) tilleggsnæringer er representert i dette skjemaet. Fra gårdbrukerens perspektiv er det dokumentert forskjeller i hvilken betydning disse to typene tilleggsnæring har på bruket⁴. Tilleggsnæringer kan ha stor betydning selv ved liten eller moderat omsetning, som en del av et mangesysleri som til sammen gir nok inntekt til at gårdsdrifta kan opprettholdes.

Det er naturlig å ta med tilleggsnæringer som oppgis i landbrukstellingene i analyser av verdiskaping basert på landbruket. I kombinasjon med data om gjennomsnittlig omsetning for hver tilleggsnæringskategori fra driftsgranskningene, lar det seg gjøre å estimere omsetning i Trøndelag for tilleggsnæringer ved gårdsbruk som mottar produksjonstilskudd. Videre i rapporten refererer vi til denne tilnærmingen som landbrukstellingemetoden. Kunnskapsgrunnlaget for trøndersk landbruk fra 2017 baserte seg på landbrukstellingemetoden, og forutsatte at den aktive jordbruks- eller skogbruksbedriftens arealer, bygninger, maskin og/eller landbruksråvarer inngikk i tilleggsnæringsproduksjonen⁵.

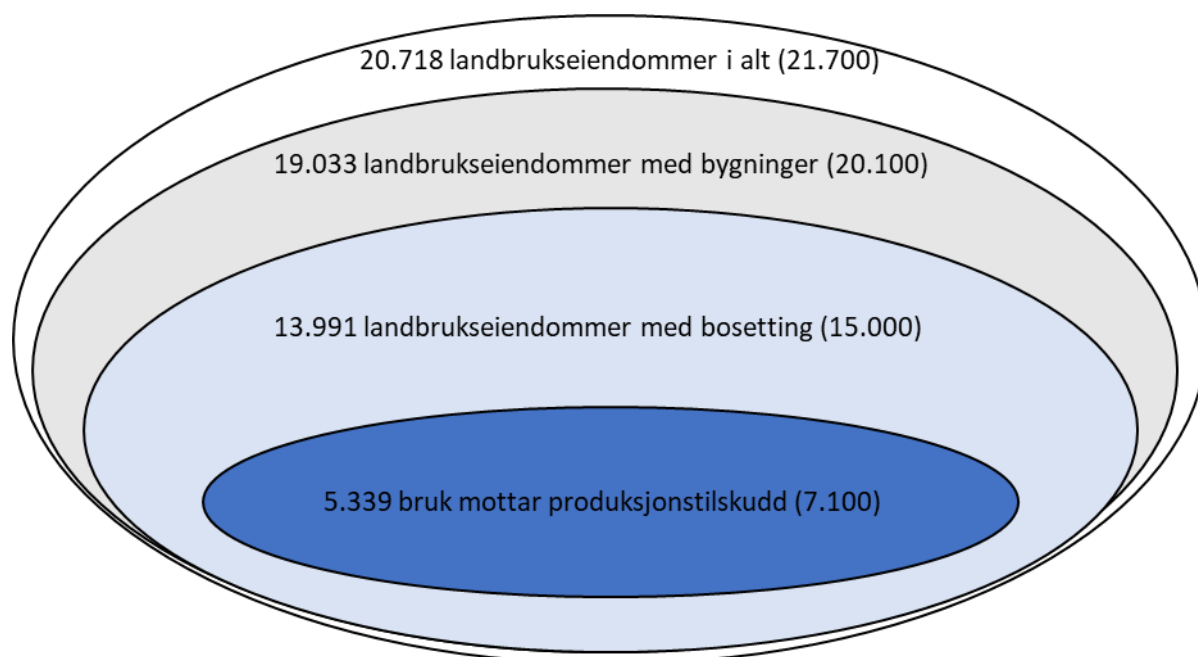
For å få et godt bilde av verdiskaping fra landbruket ut over tradisjonell mat- og tømmerproduksjon, er det ikke nødvendigvis *tilstrekkelig* å bare inkludere tilleggsnæringer hos de som driver aktiv jordbruksproduksjon. Målet med å lage kunnskapsgrunnlaget for trøndersk landbruk er å gi et anslag på lokal og regional verdiskaping i og ringvirkninger av landbruket. Dette innebærer et samfunnsperspektiv: Det er ikke en næringsvirksomhets status som hoved- eller supplerende inntektskilde på hvert enkelt gårdsbruk, eller om landbrukseiendommen aktiviteten foregår på har aktiv jordbruksproduksjon som er det viktigste. Vi er snarere ute etter hvorvidt verdiskapingen fra virksomheten som drives kan sies å være basert på eller betinget av det vi kan kalle det trønderske landbrukets ressurser.

Innovasjon Norge (IN) tar på sin side utgangspunkt i landbrukseiendommer, og kan innenfor kategorien Tilleggsnæringer i landbruket gi finansiering både til eiere av landbrukseiendom og til bedrifter med tilknytning til landbrukseiendommer. Som det går fram av Figur 1-1, er det langt flere landbrukseiendommer (20.718) enn medlemmer i produsentregisteret (5.339) i Trøndelag, og denne differansen har dessuten økt siden 2007. Informanten vår i Innovasjon Norge understreker at det sentrale kriteriet for IN er at virksomheten er basert på landbrukets ressurser. Videre har prioriteringen av midler fra IN en klar distriktsprofil, fordi man legger til grunn at tilleggsnæringer har størst betydning både for den enkelte gårdbruker og for bosetting i lite sentrale distriktskommuner. Kanskje er Innovasjon Norges begrep "*andre landbruksbaserte næringer*" og "*basis i landbrukseiendommer*" mer hensiktsmessig å bruke enn "*tilleggsnæring*" også i forbindelse med en analyse av verdiskaping og ringvirkninger av landbruket.

⁴ Storstad, Oddveig. 2007. Med gården som ressurs : tilleggsnæringer i trøndersk landbruk. Rapport 6/07. Norsk senter for bygdeforskning.

⁵ Knutsen, Kårstad og Sand 2017.

Figur 1-1: Illustrasjon av antallet landbrukseiendommer (jordbruk) med ulik status i Trøndelag i 2020. Tilsvarende tall for 2007 er satt i parentes⁶. Kilde: SSB.

En del av midlene Innovasjon Norge forvalter er regionale landbruksmidler, som fylkeskommunen i samarbeid med landbruksnæringa prioriterer i hver region. I prioriteringen av regionale landbruksmidler i Trøndelag skiller man mellom tilskudd til *tradisjonelt landbruk* og til *andre landbruksbaserte næringer*. Andre landbruksbaserte næringer som får tilskudd skal "*ha basis i landbrukseiendommenes og eiernes ressurser*". Lokalmat, landbruksbasert reiseliv og Inn på tunet trekkes fram som prioriterte områder i Trøndelag for 2023. I tillegg har man, ifølge informanten i Innovasjon Norge, også prioritert trønderske gårdssager for tilskudd de siste 2-3 årene. I denne undersøkelsen har vi valgt å se nærmere på disse prioriterte områdene gjennom intervjuer med utøvere av tilleggsnæring.

Kontakt med informanter har gitt oss noen eksempler på landbruksbasert næringsvirksomhet tilknyttet landbrukseiendommer som ikke vil bli synliggjort og regnet med i analyser basert kun på gårdsbruk med aktiv jordbruksproduksjon. Campingplasser etablert på landbrukseiendommer gjør bruk av eiendommens ressurser i form av areal og kulturlandskap, og i noen tilfeller bygninger. En av informantene pekte på at campingplassene i hans nærområde (relativt bynært) vanligvis startes opp som tilleggsnæring, men etter hvert går over til å bli hovedinntektskilde. Dyrkajorda på bruket blir da leid ut og drevet videre av andre, som søker produksjonstilskudd i sitt navn. Dermed fortsetter campingplassdrifta som før, men fanges ikke lenger opp som tilleggsnæring gjennom landbrukstellingene. Dette kan i prinsippet gjelde alle tilleggsnæringer som "vokser fra" gårdsdrifta økonomisk og går over til å bli hovedinntektskilde, der andre overtar jordbruksproduksjonen på eiendommens arealer. En kan tenke seg eksempler som foredling av matvarer, ridesenter- eller stalldrift, Inn på tunet og ulike former for reiseliv og turisme. Det vil også gjelde verdiskaping fra f. eks turisme, jaktopplevelser og reiseliv knyttet til skog- og utmarkseiendommer uten jordbruksproduksjon. Dette viser et behov for å en nærmere definisjon av hva som bør regnes som tilleggsnæringer til landbruk, men også når de eventuelt går over til å bli relatert næring.

⁶ Kjesbu, Sand og Sjelmo 2009.

2.2 Forholdet mellom tilleggsnæringer og relatert virksomhet

I analysen av verdiskaping i trøndersk landbruk vil en del av virksomheten på gårder uten matproduksjon fanges opp i kategorien "relatert virksomhet". Dette gjelder de som foredler råvarer fra primærjordbruket, inkludert lokalmatprodusenter. En informant som har skapt en bedrift med utgangspunkt i egen kompetanse og et gårdsbruk med tradisjonell grønnsaksproduksjon illustrerer imidlertid kompleksiteten i å avgjøre om en virksomhet er tilleggsnæring, hovednæring eller relatert næring/industri. For 10-15 år siden tok hen over familiegården, og etablerte etter hvert et AS der forretningsmodellen var å selge og levere lokale grønnsaker direkte til forbrukere i regionen. Motivasjonen for å etablere firmaet var å få til nok omsetning og lønnsomhet på gårdsbruket til at gården kunne bli en arbeidsplass på heltid. Da firmaet kom i gang, var det mindre viktig økonomisk enn jordbruksproduksjonen på gårdsbruket. Dette endret seg imidlertid raskt, og to år senere kom størstedelen av inntekten fra direkte salg og distribusjon av grønnsaker til privatkunder. Enkelte år har omsetningen i firmaet vært seks ganger så høy som på gårdsbruket, som drives av samme person og som leverer nesten hele sin produksjon til firmaet.

Informanten vår er selv litt usikker på om hen krysset av for "tilleggsnæring" på skjemaet for landbruks-tellingene i 2020 når det gjelder virksomheten i AS-et, men mener det er sannsynlig at hen gjorde det. Det viktigste kriteriet på tilleggsnæring for hen er at AS-et og konseptet for salg og levering av grønnsaker bidrar til mer verdiskaping enn gården ville hatt om grønnsakene ble solgt i tradisjonelle kanaler. Derimot ville hen ikke oppfattet det som tilleggsnæring dersom grønnsakene var blitt solgt gjennom f. eks en selvbetjent gårdsbutikk, siden dette *"bare ville være en litt annen kanal for å selge akkurat det samme"*.

På den andre siden problematiserer informanten også at AS-et i dag er hovedvirksomheten på gården, mens den tradisjonelle jordbruksproduksjonen er en underleverandør til dette AS-et. Om bedriften er en "tilleggsnæring" eller en "relatert virksomhet" er ikke entydig i dette tilfellet. Virksomheten er basert på gårdens ressurser i form av bygninger/lokaler som er ombygd og tilpasset, og en del av grønnsakene produseres på gården. Samtidig kjøper informanten også inn betydelige mengder grønnsaker fra andre lokale produsenter, og kunne i så måte også vært lokalisert nærmere disse. Selve forretningsideen dreier seg om logistikk og en ny måte for privatkunder å handle inn basisvarer på som sparer tid, og gir mer bærekraft, høyere kvalitet og kortreist mat.

2.3 Hvordan best løse utfordringer med gode data på kommunenivå?

Vi tar utgangspunkt i at undersøkelsen av tilleggsnæringer skal finne verdiskaping fra næringsvirksomhet som er basert på landbrukets ressurser, og/eller som er tilknyttet en landbrukseiendom. Dette omfatter både tilleggsnæringer på bruk med tradisjonell jordbruksproduksjon, og annen landbruksbasert virksomhet der landbruksareal, -bygninger-, -råstoff og -utstyr benyttes, der gårdens kultur/produksjonslandskap og/eller gårdbrukerens landbrukskompetanse er sentralt.

For tilleggsnæringer kan undersøkelsene baseres på SSBs landbrukstallinger og NIBIOs driftsgranskinger som i forrige rapport om trøndersk landbruk (Knutsen et al. 2017). De relevante spørsmålene om tilleggsnæringer går her til alle aktive jordbruksbedrifter som krysser av for om de har ulike tilleggsnæringer eller ikke. Videre gir NIBIOs driftsgranskinger et gjennomsnittlig inntektsnivå på landsbasis per bruk for hver av de ulike tilleggsnæringerne. Utfordringene er at det for mange av de som svarer på landbrukstallingerne er uklart hva som er tilleggsnæring eller ikke, og at det kan være stor variasjon i omsetning og verdiskaping mellom gårdbrukere som utøver samme type tilleggsnæring. Kategoriene næringene deles inn i landbruks-tellingsskjemaet er dessuten delvis brede og omfattende. Med så stor variasjon får landsgjennomsnittet driftsgranskningene produserer for hver tilleggsnæringskategori stor usikkerhet, spesielt for tilleggsnæringskategorier som relativt få utøver (typisk de moderne tilleggsnæringerne). Brutt ned på kommunenivå kan disse anslagene bli for grovmasket.

Presisjonen i analysen kan forbedres gjennom å innhente data lokalt direkte fra utøvere av tilleggsnæringer i landbruket (survey), og holde disse opp mot landsgjennomsnittet fra driftsgranskningene innenfor hver tilleggsnæringskategori. Videre kan en justere/korrigere estimatene av lokal verdiskaping for geografiske eller andre lokale forhold ved kommunene, dersom de påvirker verdiskaping i de ulike tilleggsnæringerne systematisk. Hvilke forhold dette kan være kan avdekkes gjennom intervjuer med nøkkelinformanter og næringsutøvere. Hypotesen er at strukturtrekk vil variere mellom ulike typer tilleggsnæringer. For eksempel er det nærliggende å tro at kommunens sentralitet eller gårdens avstand til tett befolkede områder får betydning for inntekstpotensialet i turisme, utleie av areal og lokaler, direktesalg av gårdsmat, Inn på tunet osv., mens det er mer uklart hvordan f. eks leiekjøring og vedproduksjon påvirkes av dette. Hva funnene viser, kommer vi tilbake til.

Når det gjelder landbruksbaserte næringer tilknyttet landbrukseiendommer som ikke er i produsentregisteret (Figur 1-1), er dette et område uten registerdata og med bare noen få relativt små utvalgsundersøkelser å ta utgangspunkt i. Hva som regnes som "basert på landbrukets ressurser" er det varierende oppfatninger om, samtidig som det kan være en problematisk grensegang mellom hva som er en landbruksbasert næring på en gård (som f.eks. tilleggsnæring) og hva som kan regnes som en relatert virksomhet som er skilt ut i eget selskap. Hvilke lokale bedrifter som bør inkluderes må her baseres på skjønn, og dessuten avstemmes mot bedrifter som inkluderes i verdiskapingsanalysen innenfor kategorien relatert virksomhet slik at de ikke telles dobbelt.

2.4 Forskningsspørsmål

Spørsmålene vi har belyst i denne delen av prosjektet er :

- I hvor stor grad er landbrukstellingene i kombinasjon med driftsgranskningene egnet for framstilling av verdiskaping i tilleggsnæringer på kommunenivå i Trøndelag?
  - I hvilke typer kommuner (sentralitet) og på hvilke typer tilleggsnæringer (tradisjonelle/moderne) blir det avvik – og i hvilken retning?
  - Hvilke landbruksbaserte næringsvirksomheter tilknyttet landbrukseiendommer fanges ikke opp gjennom dette undersøkelsesopplegget?
- Betydning av og utvikling i betydning av tilleggsnæringer
  - Hvilken betydning mener utøverne at de ulike tilleggsnæringerne de driver har for framtida/drifta på eget bruk, for bygda og for dem personlig?
  - Hvordan har utviklingen for tilleggsnæringer vært de siste årene, hvordan er situasjonen i dag?
- Hvilke muligheter/utfordringer ser utøverne for sin tilleggsnæring i det grønne skiftet?

Spørsmålene er altså rettet inn mot både metodeutvikling for å finne ut omfang av tilleggsnæringer på kommunenivå, og hva utøverne av tilleggsnæring ser selv av betydning og utviklingsmuligheter.

3 Data og metoder

Omfanget av den empiriske undersøkelsen av tilleggsnæringer som er avtalt med oppdragsgiver innenfor rammene av dette oppdraget er 5 gruppeintervjuer med 3-6 utøvere av tilleggsnæringer, samt en e-postbasert spørreundersøkelse til utøvere av tilleggsnæringer i landbruket. I tillegg ble det benyttet en diskusjonsgruppe som bestod av relevante aktører fra landbruksnæringene, til å gi innspill til blant annet intervjuguider og spørreskjema, undersøkelsesopplegg og valg av informanter.

Undersøkelsesopplegget som ble benyttet, hadde følgende sekvenser:

1. Innledende undersøkelser
2. Intervjuer med gårdbrukere med tilleggsnæring og nøkkelinformanter
3. Spørreundersøkelse til utøvere av tilleggsnæring
4. Supplerende undersøkelser i utvalgte næringer og kommuner.

3.1 Innledende undersøkelser

Innledningsvis gjorde vi søk etter relevant forskning om og utredninger av tilleggsnæringer i landbruket. Vi gikk grundig gjennom SSB sin statistikk fra landbrukstillinger og driftsgranskninger, også med epostkontakt med SSB. Blant annet sammenholdt vi inndelingen i kategorier av tilleggsnæringer i landbrukstillingene med kategorier utviklet og benyttet i annen forskning^{7,8}.

Vi hadde kontakt med en nøkkelinformant i Innovasjon Norge, samt brukte denne organisasjonens nettsider aktivt for å lære mer om betydningen av å begrense verdiskapingsundersøkelsen til tilleggsnæringer ved gårdsbruk som mottar produksjonstilskudd.

I tillegg så vi behov for å undersøke grenseflaten mellom tilleggsnæringer i landbruket, relatert virksomhet, annen næringsvirksomhet på gården (som ikke er landbruksrelatert) og mot gårdens egen hovedproduksjon. Her har vi valgt å erstatte ett av gruppeintervjuene med en studietur til en bedrift som øker verdiskapingen fra tradisjonelle jordbruksprodukter (grønnsaker) gjennom å ta hånd om mer av verdikjeden selv, og diskusjoner med diskusjonsgruppa i prosjektet. For bedriften vi besøkte, har "tilleggsvirksomheten" vokst seg stor, og blitt hovedkilden til inntekt på bruket. Dette caset og denne jordbruksutøverens gode oversikt over næringsaktivitet i egen kommune, refleksjoner, perspektiver og innspill kaster lys over avgrensning av tilleggsnæringer. Notater og innspill fra studiebesøket er deretter forelagt diskusjonsgruppa i prosjektet for videre avveininger, flere innspill og justeringer.

Resultatet av disse innledende undersøkelsene er delvis presentert og drøftet i innledningskapitlet, og har dermed vært med på å forme premissene vi har lagt for undersøkelsen. Videre har funn i forundersøkelsen lagt grunnlag for strategiske valg av informanter til gruppeintervjuene, til utvikling av forsknings-spørsmålene og til intervjuguiden som benyttes i gruppeintervjuene.

3.2 Spørreundersøkelse om landbruksbasert næringsvirksomhet ved gårdsbruk

Vi har gjennomført en spørreundersøkelse til utøvere av tilleggsnæringer eller annen landbruksbasert næringsvirksomhet ved gårdsbruk i åtte trønderske kommuner. Målet med undersøkelsen er å få et bredere datagrunnlag om disse næringene enn det intervjuer kan gi oss, og dessuten se etter geografiske forskjeller i svarene.

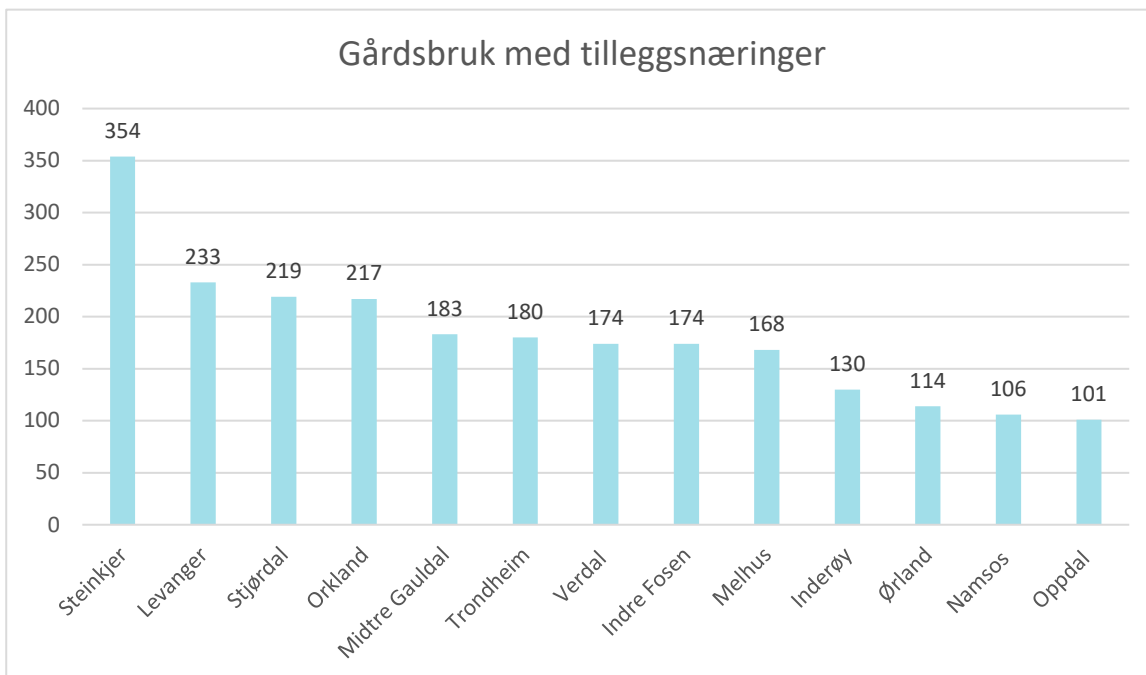
---

⁷ Storstad 2007.

⁸ Alexander Zahl-Thaniem og Anders M. Melås. 2022. Trender i norsk landbruk 2022. En nasjonal spørreundersøkelse blant bønder i Norge. Rapport 10/2022. Ruralis – Institutt for rural og regionalforskning.

3.2.1 Utvalg av kommuner

Vi ønsket å dekke kommuner som har mye tilleggsnæringer, og tok derfor utgangspunkt i landbruks-tellingene. 63 prosent av trønderske jordbruksbedrifter oppga i 2020 at de hadde en eller flere tilleggsnæringer tilknyttet gården. 13 kommuner har mer enn 100 jordbruksbedrifter med tilleggsnæringer (**Figur**). 54 prosent av de trønderske brukene med tilleggsnæringer ligger i disse kommunene. Samtidig inneholder denne gruppen få rurale småkommuner med lavt innbyggertall og lang avstand til befolknings-sentra. Vi plukket derfor ut strategisk ni slike kommuner, i ulike deler av fylket, i tillegg til de 13 store tilleggsnæringskommunene i **Figur** i et bruttoutvalg på 22 kommuner. Ut fra ressursene i prosjektet kunne vi bare se nærmere på cirka 10 kommuner totalt, slik at vi ikke gikk videre med å følge opp Verdal, Indre Fosen, Ørland, Melhus og Namsos.

Figur 3-1: Oversikt over antall jordbruksbedrifter med tilleggsnæringer i de 13 trønderske kommunene som har flest slike bruk. Kilde: SSB 2020.

Det finnes ikke noe register over gårdbrukere med tilleggsnæringer, og vi var avhengig av hjelp for å fram-skaffe kontaktinformasjon til de som skulle ha spørreundersøkelsen. Det ble antatt som lite hensiktsmessig å sende til alle kjente landbruksforetak i Trøndelag med kontaktinformasjon i Brønnøysundregisteret fordi man vil belaste for mange med spørsmål om noe de ikke driver med, og det kan antas å gi svært lav svarprosent også blant de som driver med relevant aktivitet. Jordbruksbedrifter kunne vært avgrenset til de som søker produksjonstilskudd, men det har også svakheter fordi vi da ikke når de som utnytter gårds-ressursene på annet vis. Vi prøvde derfor en metode med kontakt med landbrukskontor for å få lister derfra for gårder som driver med foredling av mat, fiber, gårdsturisme og leiekjøring, dvs. typer av tilleggsnæringer som er relativt vanlige og som krever betydelig arbeidsinnsats. IPT, hestenæring og jakt/fiske er sett på med andre metoder, mens bygnings- og arealutleie ikke er blitt sett nærmere på.

Ansatte ved Statsforvalteren i Trøndelag bisto oss med å kontakte de 17 kommunene vi hadde plukket ut i netto utvalget, for å samle inn kontaktinformasjon til aktuelle gårdbrukere. Kriteriet som kommunene skulle bruke for å plukke ut informanter var at de drev med en eller flere av følgende næringsvirksomhet: Salg og videreføring av mat, gårdsturisme, ved- og/eller flisproduksjon, trelast/gårdssag, brøyting og/eller annen leiekjøring utenfor jordbruket. De kommunale landbrukssjefene (eller tilsvarende funksjon) ble dessuten oppfordret til også å inkludere næringsdrivende som ikke nødvendigvis står i produksjonsregisteret/har aktiv

matproduksjon på bruket, men som driver med relevant landbruksbasert næringsvirksomhet med utgangspunkt i en landbrukseiendom.

Med hjelp fra Statsforvalteren ble det sendt epost om oppdraget og behov for bistand til å lage adresselister for totalt 17 kommuner. Av disse sendte 10 kommuner adresselister, hvorav vi fikk til å bruke åtte. Vi har derfor svar fra bønder med tilleggsnæring i kommunene Stjørdal, Lierne, Inderøy, Levanger, Steinkjer, Oppdal, Rennebu og Orkland. For Frosta har vi ingen svar på spørreundersøkelsen, men vi har valgt å se nærmere på denne kommunen likevel pga. stor grønnsaksproduksjon og mye landbruksrelatert turisme. Totalt endte vi altså opp med å se nærmere på 11 kommuner, hvorav flertallet er store landbrukskommuner. De øvrige er mindre kommuner med ulike karakteristika som fjell, kyst og avstand til Trondheim.

3.2.2 Spørsmål, svarrater og representativitet

Vi endte opp med å sende ut spørreundersøkelsen til i alt 533 gårdbrukere i åtte kommuner. I alt kom det inn 100 besvarelser fra respondenter som ønsket å delta i spørreundersøkelsen og hadde svart på spørsmålene. I alt fikk 533 bønder i åtte kommuner tilsendt undersøkelsen via e-post, i form av en lenke til et digitalt spørreskjema. Av disse har 100 personer svart på minst ett av spørsmålene om egen gård og produksjon, det vil si en svarrate på 19 prosent. Antall svar fra hver kommune varierer mellom 3 og 23.

Skjemaet inneholdt en blanding av avkryssningsspørsmål der det var mulig å velge flere alternativer, felt for å oppgi antall timer og inntekt fra hver tilleggsnæringskategori, og felt for åpne tekstvar. Under er en oversikt over sentrale spørsmål i undersøkelsen og antall svar på hvert enkelt (**Tabell 3-1**). En respondent skrev en kommentar om krøll med alternativene under et av spørsmålene. Vi vet ikke helt hvilket spørsmål og hva problemet bestod i. Utover dette ser spørreundersøkelsen ut til å ha fungert etter hensikten.

Tabell 3-1: Hovedspørsmålene i spørreundersøkelsen, inkludert oversikt over hvor mange som har svart på hvert spørsmål.

Spørsmål	Antall som svarte
Hva er viktigste råstoffproduksjoner på gården i dag?	99
Hvilke av følgende næringsaktiviteter har du som utnytter gårdens arealer, bygninger, maskiner og /eller råvarer?	97
Hvilken selskapsform er din aktivitet i jord-/skog og gårdsbaserte næringer organisert i?	95
Hva er betydningen av du driver med tilleggsnæring utover tradisjonelt jord- og skogbruk? Standard alternativer	86
Hva er betydningen av du driver med tilleggsnæring utover tradisjonelt jord- og skogbruk? (åpen tekst)	68
Har du noen tanker om hvordan det kan bli lettere å komme i gang med inntektsgivende arbeid som baserer seg på gårdens ressurser? (åpen tekst)	49
Dersom du har ytterligere kommentarer, kan du skrive det i feltet under. (åpen tekst)	10

I tillegg inneholdt spørreskjemaet spørsmål om hvilke kategorier av tilleggsnæringer respondenten driver på gårdsbruket sitt (basert på kategorier fra landbrukstellingene), og om antall arbeidstimer og driftsinntekt fra de aktuelle tilleggsnæringerne. Spørsmålene om arbeidstimer og driftsinntekter viste i gjennomsnitt 1,9 ulike tilleggsnæringer pr bruk/respondent, eller 190 tilleggsnæringsenheter totalt. Av disse ble det oppgitt detaljer om arbeidstimer for 85 prosent og detaljer om driftsinntekter for 82 prosent. Se flere detaljer i Tabell 4-14-1 i kapittel 4.1.1. For ett bruk har vi estimert arbeidstimer ut fra en sannsynlig feilregistrering når vi ser på

driftsinntekt. Et annet bruk har vi tatt ut timetall og driftsinntekter for, fordi det skiller seg for mye ut med tanke på størrelse.

Respondentene som har svart på undersøkelsen kan ikke oppfattes som noe representativt utvalg verken av gårdbrukere i disse kommunene, eller av utøvere av tilleggsnæringer generelt. Hva som inngår i svarene er styrt av hvor godt landbrukssjef/tilsvarende i kommunen pluss de disse fikk hjelp til, kjenner til driften på bruket og hvor god oversikt hen har over landbruket i kommunen, og av hvem som har valgt å bruke tid på å besvare spørreundersøkelsen. Synspunkt og informasjon fra 100 personer fra ulike kommuner fyller imidlertid ut bildet vi får gjennom gruppeintervjuene, og gir på den måten mer bredde til undersøkelsen.

3.3 Gruppeintervjuer med utøvere av tilleggsnæring i landbruket

Gruppeintervjuer som metode er basert på tanken om å samle informanter som har nok felles egenskaper eller erfaringer til at de "hjelper hverandre å komme på" sentral informasjon om temaet for intervjuet. Samtidig kan det også med fordel være forskjeller mellom deltakerne, slik at også intervjuet kan avdekke variasjon i fenomenet som studeres. Vi har valgt et undersøkelsesopplegg der typen tilleggsnæring utøverne driver utgjør fellesnevneren for gruppene, mens det er variasjon i kommunetilhørighet og i hvor sentrale områder (nært store befolkningssentra) virksomheten opererer. Sentralitet kan forventes å påvirke markedsgrunnlaget for direktesalg av varer og tjenester til forbrukere, i noen typer tilleggsnæringer mer enn i andre. I denne forbindelse har vi valgt å se også på antallet fritidsboliger i kommunene, siden hyttefolk også kan utgjøre et betydelig kundegrunnlag for en del typer virksomhet.

SSB opererer med 16 kategorier av tilleggsnæringer. I gruppeintervjuene har vi valgt å konsentrere oss om to hovedgrupper blant disse: De mest utbredte, tradisjonelle tilleggsnæringerne, og de mindre utbredte moderne tilleggsnæringerne som Innovasjon Norge prioriterer å støtte i Trøndelag. Inndelingen i tradisjonell og moderne tilleggsnæring er basert på Storstad. Den legger vekt på hvilke tilleggsnæringer som har fått stor oppmerksomhet og ny aktualitet i landbruket i senere år (moderne). Til tradisjonelle tilleggsnæringer regnes blant annet leiekjøring, ved/biobrenselproduksjon, gårdssag og utleie av jakt og fiske, mens de moderne tilleggsnæringerne omfatter blant annet turisme (overnatting, opplevelser, utleie av lokaler, servering på gården), gårdsmatproduksjon og tjenester som faller i kategorien grønn omsorg. Storstad fant i 2007 at 45 prosent av trønderske bønder drev med tradisjonell tilleggsnæring, 4 prosent med moderne tilleggsnæring og 10 prosent med begge typene.

Av de tradisjonelle tilleggsnæringerne har vi valgt å intervju utøvere av ved/biobrenselproduksjon og gårds-sagbruk. For jakt og fiske finnes det jaktstatistikk som kan benyttes til beregning av verdiskaping. Leiekjøring er den mest utbredte formen for tilleggsnæring, og dermed også den som får de mest presise estimatene gjennom NIBIOs driftsgranskninger. Gårdssagbruk er inkludert fordi vi ønsker å belyse verdiskaping basert på skogbrukets resurser, og fordi Innovasjon Norge de siste årene har prioritert denne typen tilleggsnæring. Her har vi valgt sager som har søkt og fått tilskudd fra Innovasjon Norge siste tre år, og dermed oppfyller visse kriterier knyttet til tilgang til eget virke og størrelse på produksjonen.

For de moderne tilleggsnæringerne tar vi utgangspunkt i Storstads funn⁹ der Inn på tunet/grønn omsorg-tilbud skilte seg fra turisme og gårdsmat. Det er gjort gruppeintervju med lokalmat/turisme-tilbydere, mens data om Inn på tunet er innhentet gjennom nøkkelinformant i samvirkeorganisasjonen Inn på tunet Trøndelag. I Trøndelag oppga i 2020 110 gårdbrukere til landbrukstellingene at det hadde Inn på tunet som tilleggsnæring. Den samlede omsetningen blant disse var, basert på landsgjennomsnittet i driftsgranskningene, estimert til cirka 11,4 millioner kroner. I landbrukstellingene i 2020 er Inn på tunet nevnt eksplisitt, men slått sammen med flere andre typer besøks- og opplæringsvirksomhet på gården: *Opplærings-, opptrenings-, omsorgs-, og aktivitetstilbud, for eksempel «Inn på tunet».* (Gjelder også gårdsbarnehager og besøksgårder,

⁹ Storstad 2007, s. 7.

samt hold av kjæledyr i pensjon). Inn på tunet har i en årrekke vært blant de prioriterte områdene Innovasjon Norge gir tilskudd til i Trøndelag. Næringen er godt organisert, spesielt i Trøndelag der både Inn på tunet Trøndelag og Inn på tunet Norge har medlemsbedrifter. Vi har snakket med den største av disse aktørene, Inn på tunet Trøndelag, for å få et bilde av verdiskaping, omfang, kobling til aktiv jordbruksproduksjon, utfordringer og muligheter i Inn på tunet-virksomhet.

I løpet av datainnsamlingen fant vi at campingplasser startet som tilleggsnæring ved gårdsbruk, er en spesielt interessant kategori når det gjelder avgrensning av hva som er verdiskaping fra landbruket. Det er derfor gjort intervjuer med tre campingplasseiere med landbrukseiendommer om dette.

Landbrukssjef eller tilsvarende i åtte kommuner fungerte også som nøkkelinformanter gjennom listene de ga oss over bønder med tilleggsnæringer i sin kommune. Dette gjorde det mulig å sammenholde listene med landbrukstellingene for samme kommune, noe som viste at landbrukstellingene jevnt over underrapporterer forekomsten av tilleggsnæringer.

Gruppeintervjuene er gjennomført som digitale Teams-møter, noe som gjør det mulig å lage grupper på tvers av store geografiske avstander. I hver av disse gruppene er det strategisk plassert deltakere både fra små, rurale kommuner og fra kommuner nærmere Trondheimsområdet. Det lot seg imidlertid ikke gjennomføre praktisk å samle alle informantene til gruppeintervjuer, slik at gruppeintervjuene ble supplert med en-til-en-intervjuer over telefon der dette var nødvendig for å få gjennomført datainnsamlingen.

Intervjuguide

Runde innledningsvis, en og en svarer for sitt bruk/tilleggsnæring:

- Beskriv egen gård, jordbruksproduksjon og de tilleggsnæring(e) du driver med: hva produserer/selger du, til hvem, hvor mye, produksjonsinntekter og hva man sitter igjen med osv...

Diskusjonsspørsmål i hele gruppa:

- På hvilke måter er tilleggsnæringene på bruket viktige? (for bruker personlig, familien, bygda, gårdsdrifta...)
- Hvor stor andel av den totale inntekta fra jordbruket kommer fra tilleggsnæring? (grovt anslag)
- Hvordan har dette utviklet seg de siste årene? Hvorfor/hva driver utviklingen, tror dere?
- Kunne du økt inntekten fra tilleggsnæringene i dag – hvordan? Evt. hvorfor ikke?
- Hva er de viktigste forutsetningene for at dere kan drive godt i tilleggsnæringene? Er det forskjeller i disse forutsetningene ut fra hvor gården ligger geografisk?
- Hvis tilleggsnæringa på ditt bruk falt bort – hvilke konsekvenser ville dette få for deg og for gårdsdrifta?
- Hvilken betydning tror du det grønne skiftet og økt bærekraft kan få for din utøvelse av jordbruksvirksomheten og tilleggsnæringa?

Spørsmål som tilpasses hver enkelt gruppe/tilleggsnæring...

- Etter deres oppfatning og med den typen tilleggsnæring dere driver - når går en økonomisk aktivitet fra å være primær jordbruksproduksjon til å bli tilleggsnæring? Eller når går den over til å bli "annen næring" ...?

3.4 Supplerende undersøkelser

Vi valgte å se nærmere på hestenæringen for å undersøke hvor godt denne typen virksomhet fanges opp gjennom landbrukstelligingsmetoden. Hestenæring som tilleggsnæring til gårdsbruk ble i 2020 oppgitt av 199 trønderske gårdbrukere, med en samlet estimert omsetning på 52,1 millioner kroner. Kategorien i landbruks-

tellingsskjemaet omfatter et bredt spekter fra enkel oppstalling av hester der gårdbrukeren delvis forer og steller dem, til større ridesenter basert på fullpensjon for hester og salg av opplæringstjenester i rideskole: *Oppstalling av hest, riding o.l. (Gjelder hvis jordbruksbedriften helt eller delvis utførte føring og/eller stell av dyra. Ble det kun leid ut stallplass, merk av for «utleie av våningshus og driftsbygninger»)*

Hestenæring, spesielt større ridesenter og travtrenerstaller, kan ha en betydelig omsetning. Disse virksomhetene er basert på landbrukets ressurser i form av både fôr til hestene og arealer regulert til landbruksformål som kan benyttes til ridning/kjøring og luftegårder. Samtidig er det ikke nødvendigvis slik at driverne av slike senter også har jordbruksproduksjon, og dermed står i produsentregisteret og inngår i landbrukstellingene. For å undersøke hvor god oversikt undersøkelsesopplegget basert på landbrukstelling og driftsgranskninger gir, har vi sett nærmere på 21 virksomheter som driver rideskole. Vi har her tatt utgangspunkt i oversikten for Trøndelag på portalen rideskoler.no. For disse 21 virksomhetene har vi undersøkt hvordan de er organisert, og om de eller andre foretak med tilhold på samme adresse står som søker av produksjonstilskudd i landbruket. For å finne navn på eier har vi brukt rideskolenes nettsider, og for å finne navn på eventuell partner/ektefelle (som kan tenkes å søke produksjonstilskudd) har vi brukt tjenesten forvalt.no med oppslag om foretak registrert på samme adresse som rideskolen. Vi har også funnet fram regnskapstall for de av virksomhetene som har registrert dette i Brønnøysundregisteret (gjelder i hovedsak AS-er). En eier/driver av et svært stort hestesenter nært Trondheim og en eier/driver av en relativt liten rideskole i distriktet ble intervjuet.

I forbindelse med analysen av hvor godt landbrukstlingsmetoden fungerer på kommunenivå, har vi gjort supplerende undersøkelser gjennom å skaffe til veie

- Tidligere rapporter/analyser av verdiskaping i bestemte næringer og regioner
- Offentlige regnskapsdata for sentrale virksomheter i kommunene
- Informasjon fra nettsidene til aktører innen tilleggsnæring i enkeltkommuner
- Tilgjengelig statistikk om kommuner, jakt/fiske og annen næringsvirksomhet

3.5 Oversikt over informanter

- Innovasjon Norge, representant som jobber med tilleggsnæring i landbruket i Trøndelag
- Gründer og gårdbruker, grønnsaksproduksjon/distribusjon
- 2 WoodWork Cluster-ansatte
- Inn på tunet Trøndelag, leder
- Fire eiere av gårdssager i tre ulike kommuner
- Fem utøvere av tilleggsnæring innen gårdsmat/gårdsturisme i ulike kommuner i Trøndelag
- To vedprodusenter i to ulike kommuner
- Tre eiere av campingplasser
- Landbruksjef (eller tilsvarende) i åtte kommuner
- To drivere av rideskoler

3.6 Andre datakilder

Vi har spurt SSB om mulighetene for data om tilleggsnæringer gjennom registrerte skatteregnskap. Ifølge Aarstad (2023) er det særlig utfylling av skjema Landbruk RF-1177 som kan gi relevante data om inntekter fordelt på hovedtyper av primærnæring men også ved/bioenergi, jakt/fiske og festeavgifter.¹⁰ Vi bestilte ikke slike data i dette prosjektet. Om man ønsker å se nærmere på utmarksrelaterte inntekter, kan det være en aktuell datakilde i senere prosjekter.

---

¹⁰ Aarstad (2023): Personlig meddelse på e-post:

4 Funn og resultater

4.1 Spørreundersøkelse til gårdbrukere med tilleggsnæring

De 100 respondentene som har svart på spørreundersøkelsen om tilleggsnæringer representerer stor bredde både i landbruksproduksjoner og tilleggsnæringer. I begge tilfeller kunne det krysses av for flere alternativer, noe mange av respondentene har gjort. Flest respondenter har sin viktigste råstoffproduksjon innen korn- dyrking (28 prosent), kjøttproduksjon på ammeku (27 prosent), melkeproduksjon (24 prosent) og sau (22 prosent). 12 prosent oppgir tømmerproduksjon, og 10 prosent grønnsaksdyrking og potet. Svinehold, fjørefekjøtt, egg og frukt/bær er ikke så utbredt blant de som har svart på undersøkelsen (fra 5 prosent og nedover).

Vi ba kommunene spesifikt om å gi oss kontaktinformasjon til utøvere som driver økonomisk virksomhet basert på landbrukets ressurser og/eller landbruksiendommer, og ikke bare avgrenset til de som driver aktiv jordbruksproduksjon. 6 respondenter har svart at de ikke har noen tradisjonell landbruksproduksjon på gården i dag.

Mange av respondentene oppgir at det har flere tilleggsnæringer ved bruket sitt, i snitt nesten to tilleggsnæringer per gårdbruker. Mest utbredt er de tradisjonelle tilleggsnæringene salg av jakt og fiskekort (32 prosent) og bruk av gårdens maskiner til leiekjøring utenfor jordbruket (29 prosent). 14 prosent oppgir at de leier ut jordbruksareal. Av andre tilleggsnæringer enn jakt basert på skogen, oppgir 11 prosent vedproduksjon og to prosent henholdsvis gårdssag og juletre/pyntegrøntsalg.

Videre oppgir 20 prosent at de selger egne matprodukter som ikke er videreforedlet (f. eks grønnsaker, potet, bær eller egg) i forbindelse med gårdsbutikk, REKO-ring, Bondens marked, torgsalg eller liknende. En noe mindre gruppe på 12 prosent oppgir at de selger videreforedlet mat (pølser, ost etc.) fra egen gård gjennom tilsvarende kanaler.

Av det Storstad¹¹ kaller de moderne tilleggsnæringene, er gårds/seterturisme mest representert i data-materialet vårt med 18 prosent av respondentene. Opplæring, opptrening, omsorgs- og aktivitetstilbud på gården, f. eks Inn på tunet, gårdsbarnehage og besøksgård oppgis av 13 prosent.

Timeinnsats i og inntekter fra tilleggsnæringene Tabell 4-1 gir en oversikt over hvor mange respondenter som har oppgitt at de driver med de ulike tilleggsnæringene, hvor mange timer de legger ned i dem og hva driftsinntekter eller produksjonsinntekter fra denne virksomheten er.

---

¹¹ Storstad 2007.

Tabell 4-1: Oversikt over respondentenes svar på spørsmål om driftsinntekt og timer i ulike tilleggsnæringer, samt våre beregninger av gjennomsnittsverdier der dette har vært mulig (N=100).

	Antall med næring	Antall med timer	Antall med inntekt	Gj.sn timer	Gj.sn. driftsinntekt (i 1000 kr)
Salg av egne matprodukter videreforedlet på gården	12	8	7	512	186
Salg av egne matprodukter som ikke ble videreforedlet	19	18	17	408	327
Gårds-/seterturisme	17	14	13	491	324
Opplærings-, opptrenings- omsorg og aktivitetstilbud	13	13	12	1 073	575
Salg av jakt- og fiskekort	31	26	25	21	61
Produksjon og salg av ved	11	10	10	152	50
Produksjon og salg av trelast	2	2	2	75	20
Produksjon og salg av juletrær og pyntegrønt	2	2	2	83	52
Leiekjøring utenfor landbruket m/brukets maskiner	28	23	23	597	443
Bortfeste av tomter	8	8	8	27	439
Oppstalling av hest/riding (ikke utleie av stallplass)	5	5	5	264	125
Utleie av bygning (lager, stallplass, våningshus)	9	8	8	70	171
Andre landbruksrelaterte tilleggsnæringer på gården	10	7	8	124	96
Utleie av jordbruksareal	14	11	12	5	32
Annen tilleggsnæring/gårdsbasert virksomhet	9	7	6	510	341
Sum alle	190	162	158	4 410	247

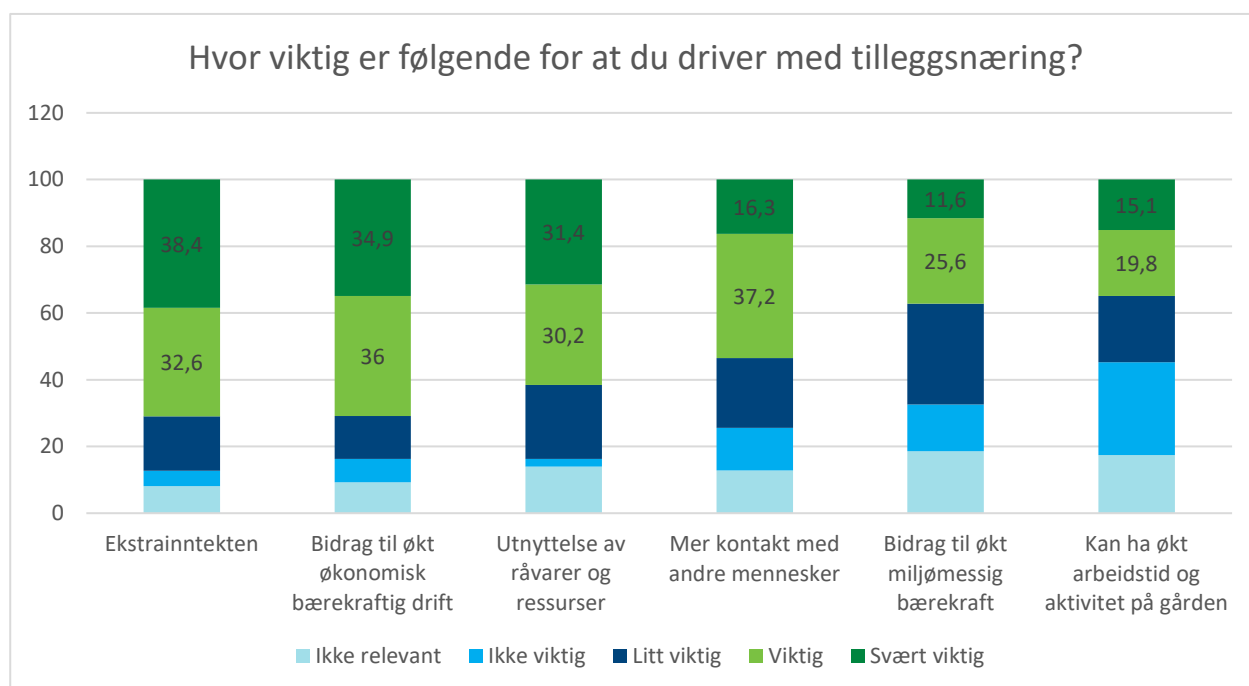
4.1.1 Organisering av næringsvirksomheten

Den vanligste organiseringsmodellen er at all gårdsvirksomheten, inkludert tilleggsnæringer, er i ett selskap (typisk et enkeltmannsforetak). 86 prosent av respondentene har organisert seg på denne måten. Her var det mulig å gi flere svar, slik at summen blir mer enn 100 prosent. 15 prosent er med i ett eller flere maskinlag, fire prosent i samdrift om melkeproduksjon, og 17 prosent har skilt ut deler av gårdsbaserte næringer i et eget selskap.

13 respondenter som har oppgitt at deler av virksomheten er organisert i eget selskap, har beskrevet hva som er skilt ut her. Blant disse finner vi fem av de seks respondentene som oppgir at de ikke har noen tradisjonell landbruksproduksjon på gården i dag. Blant selskapene finner vi fire som videreforedler egne eller andres lokale matprodukter, fire som driver med ulike former for gårds- eller opplevelsesturisme, en Inn på tunet-tilbyder, en utleiestall, et hagesenter og et vannkraftverk, samt en som har skilt ut korn- og potetproduksjon i eget selskap.

4.1.2 Hvorfor driver man med tilleggsnæringer?

Figur 4-1: Svarene på spørsmål om hvor viktig ulike aspekter er for at respondenten driver med tilleggsnæringer. Sortert i synkende rekkefølge etter andelen som har svart "svært viktig" og "viktig". Figur 4-1 viser svarfordelingen på spørsmålet om hvilke grunner respondentene har for å drive tilleggsnæringer.

Figur 4-1: Svarene på spørsmål om hvor viktig ulike aspekter er for at respondenten driver med tilleggsnæringer. Sortert i synkende rekkefølge etter andelen som har svart "svært viktig" og "viktig". Prosent.

Blant de som har svart på undersøkelsen, står økonomi og ekstrainntekt ut som de klart viktigste grunnene til å drive tilleggsnæringer. 71 prosent oppgir at dette er viktig eller svært viktig for dem. Det å utnytte ressurser og råvarer på gården er en viktig eller svært viktig grunn for 62 prosent. For svaralternativene å komme mer i kontakt med andre mennesker, å kunne ha økt arbeidstid og aktivitet på gården og få til mer miljømessig bærekraftig drift er det betydelig mer variasjon i svarene. Mer kontakt med andre mennesker er viktig eller svært viktig for 54 prosent, men vurderes også som irrelevant eller ikke viktig for 26 prosent. Bidrag til økt miljømessig bærekraft og økt arbeidstid på gården vurderes som viktig eller svært viktig av en drøy tredjedel av respondentene.

I spørreskjemaet ga vi respondentene mulighet til å beskrive hva tilleggsnæringene betyr for gårdsdriften, også ut over det økonomiske bidraget det kan gi. Blant de 68 tekstsvarene er det imidlertid mange som først og fremst trekker fram økonomiske forhold. Disse svarene er både knyttet til høyere personinntekt, og til at tilleggsnæringene muliggjør investeringer i og videreutvikling av gårdsbruket og produksjonen:

Gården hadde ikke vær økonomisk bærekraftig uten inntekter fra utleie av overnatting og salg av laksefiske og jakt.

Det har stor innvirkning for å få endene til å møtes gjennom året.

Betyr at jeg kan ta ut lønn fra drifta. Jeg kan også finansiere mer effektive maskiner jeg har nytte av i gårdsdrifta.

Absolutt nødvendig for å få en personinntekt å leve av.

Flere respondenter erkjenner at tilleggsnæringene er med å muliggjøre fortsatt gårdsdrift økonomisk, men er samtidig kritisk til dette:

Den betyr at den opprinnelige gårdsdriften kan fortsette. Men til slutt er det tilleggsnæringene som finansiere vanlig gårdsdrift. Det er etter mitt syn helt feil spor. Da blir det lett å avslutte vanlig gårdsdrift.

Majoriteten, men ikke alle respondentene oppgir at tilleggsnæringene er viktige for gårdsdrifta. Noen peker imidlertid på at inntekter fra tilleggsnæring er flyktige og ustabile, og at de ikke har mye tid og arbeidskapasitet til tilleggsnæring for fordi hovedproduksjonen på gården er så arbeidsintensiv.

Bedre ressursutnyttelse, både av maskinpark, bygninger og biologiske ressurser på gården beskrives av mange som et viktig aspekt ved tilleggsnæringene. Det å kunne ha råd til å vedlikeholde bygninger på gården og investere i å utvikle gårdsdrifta er viktig:

Bedre utnyttelse av eksisterende maskinpark, og vi kan sysselsette flere på gården gjennom året. Det er det som har gjort det mulig for oss å eie kvote og å kjøpe nabogårder.

Det er også en tydelig sosial eller menneskelig trivsels-dimensjon i svarene om hva tilleggsnæringene betyr. Respondentene beskriver virksomheten de driver som tilleggsnæring som trivelig, sosial, de treffer hyggelige mennesker, det gir mening og de er stolte av å være med og fremheve landbruket på en positiv måte:

Informere og opplyse om landbrukets betydning i samfunnet. Gi landbruket et godt omdømme. Sosialisering av gårdbrukeren. Gi brukerne et innblikk i et godt liv på landet. Formidle det gode med dyr og landbruk.

Stolthet av å selge kjøtt jeg kan gå god for

Stolthet og meningsfullhet

Muligheten til å bli kjent med mange spennende personer og jeg utvikler meg som menneske

Vi får motivasjon av å møte hyggelige gjester

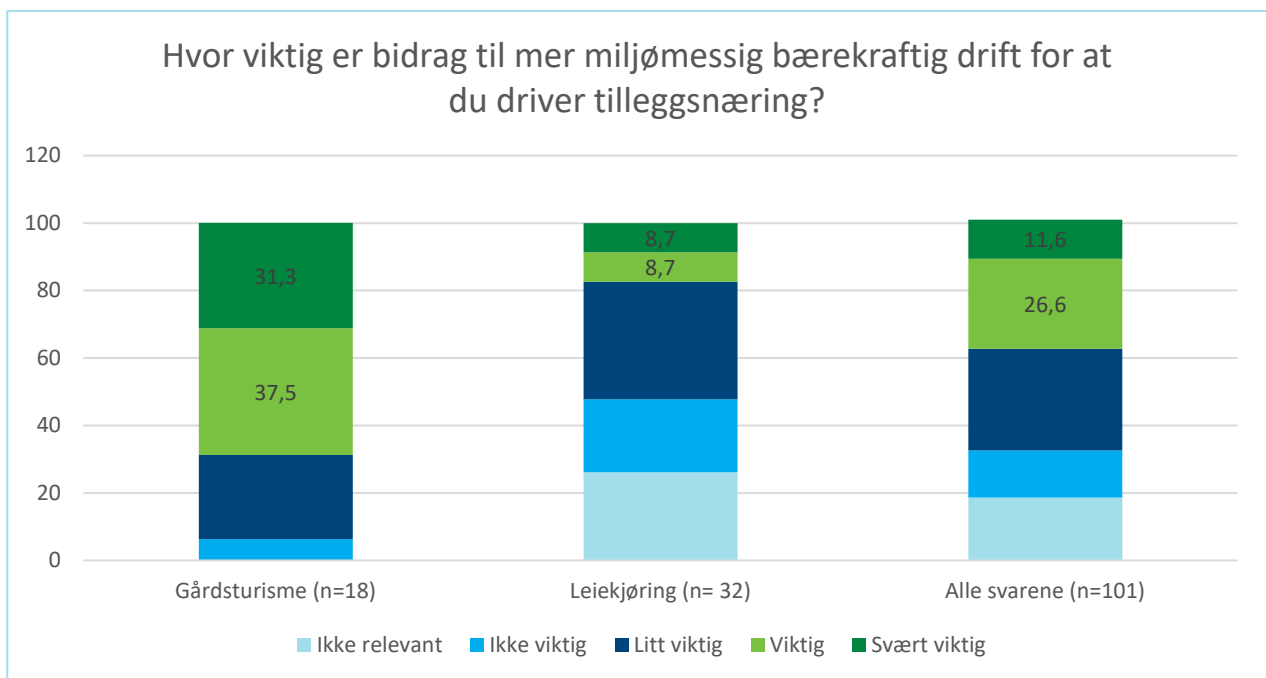
En respondent som driver et gårdshotell viser til arbeidsdeling/samarbeid lokalt, og en forretningsmodell som innebærer tett kobling til gården, men uten å drive matproduksjon på egen kjøllenger:

Gården har mye historisk bygningsmasse som det er umulig å holde ved like uten betydelige inntekter fra aktivitet på gården. Driften av gårdshotellet er dermed nøkkelen til å kunne beholde eiendommen i god stand, som en attraktiv bo- og arbeidsplass. Jorda leies ut til en nabo som produserer mye av det vi bruker av kjøtt råvarer i drifta av gårdshotellet. Naboens dyr bruker våre beiter, slik at disse holdes ved like, og vi kan formidle et levende kulturlandskap til gjestene våre. På den måten beholder vi nærheten til råvareproduksjonen samtidig som vi har fått frigjort egen arbeidstid og ikke minst husressurser.

4.1.3 Forskjeller mellom tradisjonelle og moderne tilleggsnæringer

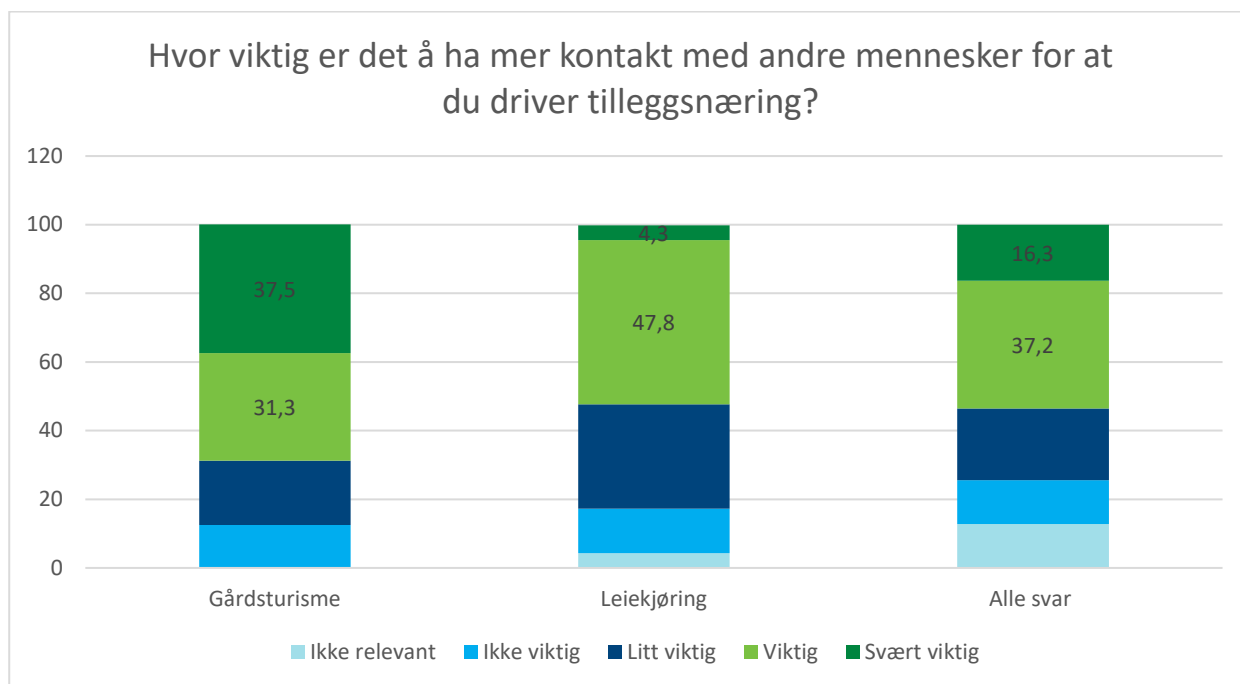
De som driver med leiekjøring og gårdsturisme i datamaterialet vårt overlapper i liten grad hverandre (bare tre respondenter oppgir begge disse tilleggsnæringerne). Vi kan derfor se etter forskjeller i svarene fra disse relativt store gruppene respondenter, som tilhører henholdsvis tradisjonelle og moderne tilleggsnæringer. I fritekstsvarene finner vi at begge gruppene peker på økt ressursutnyttelse, mulighet til å investere i vedlikehold og utstyr, og økonomi generelt. De som driver med gårdsturisme, framhever i større grad de sosiale sidene ved virksomheten sin som viktig. Leiekjørerne er på sin side opptatt av maskinparken, og at leiekjøringen gjør at man kan forsvare å ha nyere, mer moderne maskiner tilgjengelig i gårdsdrifta. I denne gruppa er det også et par informanter som peker på at leiekjøring gjør generasjonsskiftet på gården mer fleksibelt, da det kan være med på å gi jobb til to generasjoner på gården.

De som driver med gårdsturisme, oppgir i klart større grad bidrag til økt miljømessig bærekraft som motivasjon for egen tilleggsnæring enn de som driver med leiekjøring (Figur 4-2). Blant de som videreforedler mat fra eget bruk på gården oppgir 11 av 12 at økt miljømessig bærekraft er viktig eller svært viktig for at de driver tilleggsnæringer. Denne gruppen overlapper en del med de som driver gårdsturisme.

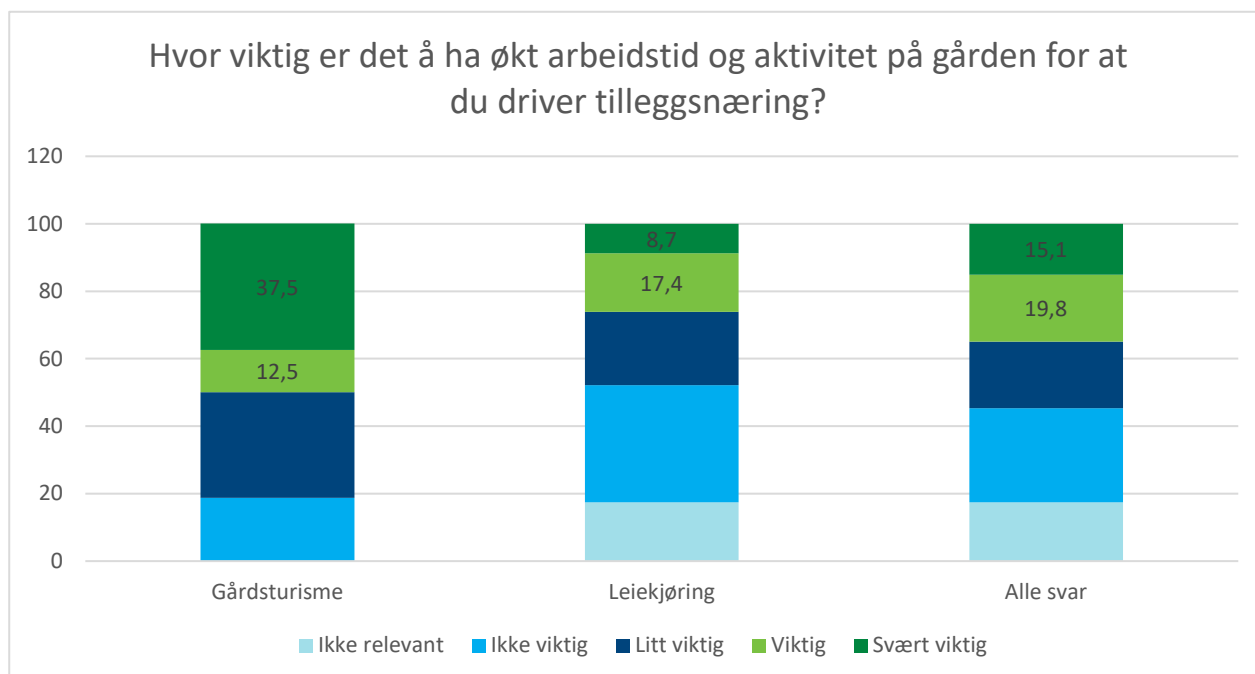

Figur 4-2: Svarene på hvor viktig bidrag til miljømessig bærekraftig drift er for at respondene driver tilleggsnæring, for de som driver gårdsturisme, leiekjøring og for alle respondene. Prosent.

Det er forskjeller mellom de som driver med gårdsturisme og de som driver med leiekjøring også når det gjelder synet på hvor viktig det å ha mer kontakt med andre mennesker og det å ha økt arbeidstid og aktivitet på gården er for å drive tilleggsnæring (Figur 4-3 og Figur 4-4). Det er flere som driver gårdsturisme enn leiekjøring som synes at den sosiale siden og det å ha mer arbeidstid på egen gård er en viktig eller svært viktig motivasjon for å drive tilleggsnæring.

Figur 4-3: Svarene på hvor viktig kontakt med andre mennesker er for at respondentene driver tilleggsnæring, for de som driver gårdsturisme, leiekjøring og for alle respondentene. Prosent.

Figur 4-4: Svarene på hvor viktig økt arbeidstid og aktivitet på gården er for at respondentene driver tilleggsnæring, for de som driver gårdsturisme, leiekjøring og for alle respondentene. Prosent.

4.1.4 Skranke for å komme i gang med ny næringsvirksomhet

Til slutt i undersøkelsen har vi bedt respondentene om innspill på hvordan det kan bli lettere å komme i gang med inntektsgivende arbeid som baserer seg på gårdens ressurser. 55 personer har svart på dette spørsmålet. Her er det en del som peker på at det er mange formalkrav og "mye papirarbeid" for å komme i gang med ting, som de mener burde vært forenklet. Videre vises det til ulike aktører i det man kan kalle virkemiddelapparatet rundt bonden, med forslag til forbedringer:

Færre krav, og et mer imøtekommende KSL

Tilskudd/gründerordninger, mentorordning

Egne gunstige låneordninger og tilskudd til opprusting av gamle bygninger på gårdene. Dersom de skal kunne nyttiggjøres til næring må de settes i stand. Dette er urimelig dyrt med dagens byggepriser.

Lettere markedstilgang for små produsenter for produkter som gir økt avkastning per dekar når totalareal er en begrensning.

Det er imidlertid tydelig i disse svarene at gårdbrukeren og eventuelt familiens arbeidskapasitet også er en viktig skranke for å få i gang ny virksomhet på gården. Behovet for å få bedre betalt for timene en legger ned i landbruksproduksjonen generelt påpekes av mange, og det vises til at det ofte ikke er kapasitet til å utvikle nye næringer når man allerede har en arbeidsintensiv landbruksproduksjon:

Da må døgnet få mer enn 24 timer

Det er allerede for mye arbeid på gården, og noe ut over den daglige drifta er det ikke kapasitet til. Leiekjøring gir det beste alternativet for vår del.

Ja, hvis det var bedre økonomi i selve drifta ville vi vært mindre avhengige av arbeid utenfor. Det er vanskelig å starte opp tilleggsnæring om man er bundet opp i annen jobb.

4.2 Intervjuer

4.2.1 Vedproduksjon

Vi har intervjuet to relativt store vedprodusenter, som begge har flere tusen mål produktiv skog på eget gårdsbruk. På det ene bruket er det kornproduksjon og en campingplass i tillegg til vedproduksjonen, mens det er kjøttproduksjon på det andre. Den ene vedprodusenten selger ved til privatmarkedet og leverer cirka 500 kubikkmeter (kbm.) ferdig ved årlig. Han selger ofte tilkjørt ved, vanligvis i storsekk men også i små sekker etter avtale. Markedet hans er i egen kommune, som er relativt folkerik. Den andre produsenten selger cirka 1100 kbm. ferdig ved årlig, fordelt på 20.000 40 liters sekker gjennom en butikkjede og 300 1000 liters paller/storsekker til private kunder. Denne produsenten bor noe lenger unna større befolkningsentra.

Virket til vedproduksjonen kommer bare delvis fra egen gårdsskog hos disse store produsentene. Begge opplever etterspørselen etter ved som stor og stigende, og da spesielt etter bjørkeved. Den minste av produsentene når ganske langt med virke fra egen skog, men har de siste 6-7 årene også importert noe ferdig kappet og kløvd ved fra Sverige for å kunne møte etterspørselen. At veden kommer fra Sverige beror delvis på at han har gode kontakter der, også når det gjelder transport, og delvis på at det ikke er enkelt å få tak i ferdig kløvd ved i Norge. Å kjøpe rå og tørr ferdig kløvd ved gjør at egen arbeidskapasitet blir mindre

begrensede i produksjonen. Den andre produsenten benytter cirka 100 kbm tømmer fra egen skog, og kjøper 8-900 kbm lokalt (alt er fra Trøndelag).

Begge produsentene har startet med vedproduksjonen for å øke inntektene slik at det gir grunnlag for en arbeidsplass på gården. For han som ikke har husdyrproduksjon i tillegg var inntektene fra gårdsdrifta ikke nok til en arbeidsplass, heller ikke når campingplassen tas med. I dag står vedproduksjonen og skogsdrifta for en tredjedel av omsetningen på bruket, og informanten jobber heltid på gården:

Jeg hadde ikke tatt over gården om det ikke hadde vært mulig å få til en arbeidsplass her. Jeg prioriterer friheten i å arbeide for meg selv framfor høy inntekt.

Den andre startet vedproduksjon for å gi grunnlag for en ekstra fast ansatt person på gården, som har et beregnet behov for arbeidskraft på 4-5 årsverk. Nå jobber denne heltidsansatte personen med vedproduksjon om vinteren, og andre landbruksoppgaver i sommerhalvåret. På dette bruket utgjør vedproduksjonen om lag 20 prosent av omsetningen, men ifølge informanten er den så mye mer lønnsom enn husdyrholdet at den genererer 50 prosent av overskuddet på bruket:

Dette er egentlig et mye mer interessant tall enn andelen av omsetningen. Det har vært en kostnadsspiral på tømmer, bjørka som jeg kjøper har nesten doblet seg i innkjøpspris. Men til forskjell fra husdyrholdet så har jeg mulighet til å ta igjen kostnadsøkningen her, jeg justerer prisen på veden.

På grunn av lav lønnsomhet og høy arbeidsmengde har denne produsenten vurdert å gi seg med husdyrholdet, og i stedet leve av gårdssag, skogsdrift og vedproduksjon. Gårdssaga er under oppbygging, men han ser ikke for seg å vokse mer på vedproduksjon:

Markedet er der om man vil satse, men da må jeg ha flere ansatte. Når man må ansette folk for å ha arbeidskapasitet til jobben, må man øke betydelig på kort tid. Samtidig svinger jo vedmarkedet med vær og temperaturer, så jeg vet ikke om jeg selger 500 eller 1000 kubikk gjennom vinteren. Jeg må alltid ha en buffer, og det jeg ikke selger, må jeg lagre for egen kostnad til neste år. Jeg ønsker ikke å vokse mer.

For denne produsenten er det en forutsetning for å drive vedproduksjon at han kan forholde seg til engros kontrakter med større butikkjeder. Han bor for langt unna store, tettbygde privatmarkeder, og ønsker heller å bruke tida på effektiv produksjon av store mengder ved til en noe lavere pris enn på tidkrevende tilkjøring til private kunder. Markedet for ved tror han vil holde seg godt framover, fordi energiprisene er blitt høyere og de populære varmepumpene må gjerne suppleres med vedfyring i kalde perioder for å være økonomisk i bruk.

Han som selger til privatmarkedet opplever det som vanskelig å øke inntekta fra vedsalget, fordi han konkurrerer med en god del små, lokale produsenter som ikke er momspliktige fordi de bare selger et lite kvantum. Dermed kan de selge veden billigere, men samtidig erfarer informanten at de også fort går tom når etterspørselen blir stor. Disse småprodusentene bidrar imidlertid til å vedlikeholde en oppfatning om at "ved kan gjerne kjøpes svart", som gjør det krevende å drive som profesjonell vedprodusent. Det kan også være vanskelig å øke inntekta fordi kostnadene til vedproduksjonen øker. Men så lenge det er etterspørsel, kommer han til å fortsette hvis det blir nok igjen til å ha heltids arbeidsplass på gården.

Selv om inntekta fra vedsalget utgjør en betydelig andel av inntekta på begge gårdsbrukene, er de to informantene delt i spørsmålet om hvilke konsekvenser bortfall av denne inntekten ville fått for gårdsdrifta. Den ene informanten viser til at han skulle klart seg likevel, og funnet andre alternativer på bruket. Han viser til mer aktiv skogsdrift og salg av tømmer som et eksempel i så måte. Den andre informanten er i tvil:

Da ville jeg måtte si opp den heltidsansatte hjelpen jeg har, og da er jeg usikker på om jeg ville fortsatt med gården. Matproduksjonen er så lite lønnsom. Jeg er utdannet sykepleier. Hadde jeg jobbet så mange timer som jeg gjør nå som sykepleier, ville jeg tjent halvannen million. Det gjør jeg ikke her...

Vedprodusentene har ikke noe aktivt forhold til det grønne skiftet, ut over at de har en viss formening om hva det innebærer. En av dem peker på at han opplever at det snakkes om det grønne skiftet i forbindelse med skogen. Dette handler ofte om at skogen og han som skogeier er viktig for miljøet og det grønne skiftet. Samtidig opplever han også at "det er vel mest vi som er skogeiere som snakker om dette, da". Den andre produsenten opplever imidlertid at "vedproduksjon er ikke en del av det grønne skiftet. Flisfyring og biovarme får tilskudd, men vedproduksjonen er ikke med når de deler ut tilskudd til det grønne skiftet". Han skjønner ikke logikken i at det gjøres forskjell mellom produksjoner av det han oppfatter som like bærekraftige energikilder. Samtidig forteller han også om et tilfelle der han mistet en stor kontrakt på engros vedleveranse fordi importert ved var billigere. Senere fikk han imidlertid tilbake denne kontrakten, noe han setter i sammenheng med at media hadde satt fokus på medieoppslag om miljømessige sider ved å importere ved til skogkledte Norge.

Ingen av de to informantene har mottatt tilskudd til investeringer i forbindelse med vedproduksjonen sin.

4.2.2 Gårdssagbruk

Av de fire som har fått tilskudd til gårdssag av Innovasjon Norge de siste årene, har to etablert gårds-sagbruket som tilleggsnæring og ekstra inntekt på gårdsbruk med aktivt husdyrhold og annen matproduksjon. En planlegger at saga, som ikke er ferdig montert ennå, skal være et ledd i å få avviklet husdyrholdet og satse på næring fra gårdsskogen i stedet. Han driver i tillegg vedproduksjon i stor skala, og har en stor gårdsskog. Den siste eieren av gårdssag som er intervjuet, betegner seg selv som "kårkaill". Han er den som driver saga, mens sønnen har overtatt gården med melkeproduksjon. Geografisk er de fire informantene spredt mellom Namdalskysten og Trondheimsregionen.

Forretningsmodellene deres har likhetstrekk, men også forskjeller:

- Alle baserer seg på produksjon og salg av trematerial til privatkunder, da spesielt konstruksjonsvirke til bruk i reisverk ol.
- To har investert i både sag og dimensjonshøvel, og selger høvlet material. Å skaffe materialer til egne byggeprosjekter på gården er også en del av forretningsmodellen til alle fire.
- For tre av eierne utgjør tømmer fra egen skog en stor del av råstoffet til saga. To av disse tre tar imidlertid også på seg leiesaging lokalt når de har kapasitet til det. Den fjerde har bare en liten gårdsskog, og kjøper derfor det meste av tømmeret han sager.
- To av gårdssageierne gjør systematisk bruk av flis, høvelspon og/eller bakved fra produksjonen i husdyrholdet på gården (strø og oppvarming). En av dem estimerer en årlig innsparing på 80.000 kroner på egenprodusert dyrestrø.

Siden vi har spurt gårdssageiere som relativt nylig har fått tilskudd til investering i sag, varierer det hvor godt grunnlag de fire har for å anslå årlig produksjon og omsetning på saga. På et gårdsbruk var omsetningen på saga oppe i en million kroner i 2022, og det ble saga 800-900 kubikkmeter tømmer. Inntekta fra sagbruket utgjør dermed halvparten av total omsetning på dette bruket. De øvrige tre har ingen reelle erfaringstall å komme med før etter sesongen 2023.

Felles for dem alle er imidlertid at de forventer at egen arbeidskapasitet vil være det som begrenser omsetningen fra saga, ikke markedet for trevarer. De opplever alle stor etterspørsel etter materialene de selger og etter leiesaging, og ser muligheter framover:

Jeg har stor tro på sagbruket, tror det ligger potensial for å tjene penger på det. Initiativet ble tatt da materialprisene var svært høye en periode. Folk kom med tømmer for å få saga egne materialer. Vi kan selge material billigere enn byggvaren, og samtidig sitte igjen med mye mer enn ved å selge tømmeret. Samtidig er det mer jobb – men det er verdt det.

Det å kunne øke inntekten basert på ressursene på bruket er viktig for informantene, og en av dem forteller at han øker verdien på det han selger med 3-4 ganger det han ville fått for tømmeret. Denne informanten peker også på at prisene på mange typer material har holdt seg høye, han har store ordreserver og han kunne "ha stått ved saga døgnet rundt" om han ville. En annen sagbrukseier har planer om å ta ut enda mer verdi av skogen gjennom å sage spesialvirke av gammel og seinvokst skog som han har på eiendommen sin. De andre holder seg imidlertid til å sage standard materialer.

Økonomisk har gårdssagbruket stor betydning for alle informantene, noe som illustreres av at en av dem har etablert det som alternativ til det han opplever som en håpløs økonomisk situasjon i primærjordbruket i distriktene. For de øvrige representerer saga et økonomisk bein til å stå på i tillegg til annen produksjon. En informant peker på at sagbruket hans har fått betydning også for andre i bygda, som nå henter ut tømmer på allmenningsrettigheter de har og bestiller leiesaging av dette.

Forutsetninger som trekkes fram for å lykkes med gårdssaga er først og fremst interesse for skog og arbeid med tre, og to av dem peker også på at det sosiale i kontakt med kunder og at andre kommer for leiesaging har en egenverdi for dem. Det grønne skiftet har ikke gårdssageierne noe aktivt forhold til, men de er likevel opptatt av å bruke ressursene på gården best mulig, bruke opp hele tømmerstokken osv. Dyr propan- og strømpris gjør det for eksempel lønnsomt med flisfyring. Informantene snakker helst om sin egen "grønne linje" fra skogen til material, energi, strø til kyllinger etc., men de peker også på at "det er to ting vi kommer til å trenge uansett: Mat og trevarer".

Gårdssager har relativt små investeringer (6-800.000 kroner) sammenlignet med f. eks husdyrhold, og synes ut fra disse intervjuene å ha stort verdiskapingspotensial i dag. Informantene våre er plukket ut fordi de har fått tilskudd fra Innovasjon Norge til investering i gårdssag (til sagbruket samt saghuset). To av dem trekker fram hvor viktig det er å få hjelp til å lage en god søknad til Innovasjon Norge. Disse to brukte utradisjonelle hjelpere i så måte: Norsk landbruksrådgivings (NLR) rådgiver på melkeproduksjon, og sin egen far som hadde erfaring fra tidligere søknader. Søknadsrunden beskrives som "en heftig runde" som ville vært umulig uten hjelp, og det pekes på at kostnadene til å leie inn hjelp fra NLR var vel anvendte penger. Disse utgiftene ble også lagt inn i kostnadsoversikten for saga.

4.2.3 Gårdsmat og gårdsturisme

Av de fem informantene som driver med gårdsmat og/eller gårdsturisme er en lokalisert i Trondheim, en i en rural kommune relativt nær Trondheim, og tre i distriktskommuner med lang avstand til større befolknings-sentra. Disse tre kommunene har imidlertid betydelig hytteturisme. Alle fem driver med gårdsturisme der servering og salg av mat produsert på egen gård er en viktig del av opplevelsen. Fire av dem har tilbud om overnatting og servering, mens den femte selger videreforedlet lammekjøtt og tar imot besøkende på en nyrestaurert seter (inkludert servering og salg av melkeprodukter laget på setra). Omsetningen til de fem varierer fra rundt en million i året til over 10 millioner. Produktene fra egen gård som foredles og serveres til gjestene er melkeprodukter, lammekjøtt, villfisk, elgkjøtt, grønnsaker og storfekjøtt. I tillegg benyttes både produkter og tjenester (aktiviteter/opplevelser) fra andre lokale produsenter i gårdsturismen.

For alle informantene er ønsket om å ha arbeidsplassen sin på gården en viktig drivkraft for å etablere tilleggsnæringsvirksomheten. Gårdsbrukene varierer i størrelse og ressurser, og informantene forteller om hvordan de har tatt utgangspunkt i ressursene som fantes og startet i det små da de etablerte virksomheten.

For en gårdshotelldriver var mangel på areal til å vokse som melkeprodusent en viktig faktor for å starte med tilleggsnæring:

Vi måtte velge: By over naboen på den leiejorda som fantes, eller greie oss med det vi har og øke litt på kjøtt, og satse på tilleggsnæring. Gårdsmaten var ikke nok i seg selv, det ble rundt 2-300.000 kroner i året gjennom salg på matmesser og festivaler. Det var i helger, og vanskelig å kombinere med familie. Sånn kom vi på gårdshotellet.

En annen tilbyder, som også startet på med gårdsmat forteller at hun etter hvert tok skrittet helt ut med overnatting, kafè og gårdsbutikk fordi hun liker denne livsstilen: "Det er artig og trivelig og mye tilbakemeldinger som gjør at det er verdt å bruke tid på". Betydningen av det sosiale ved å møte kundene trekkes fram av flere, og informantene understreker at man må like dette og være god på det for å lykkes med gårdsturisme.

To av gårdsturismetilbudene er i ferd med å "vokse fra" selve gårdsdriften i omsetning. Informantene på disse gårdene forteller imidlertid om sterke koblinger mellom turismevirksomheten og gården/gårdsdrifta. En av dem mener det kan diskuteres om det er riktig å bruke ordet tilleggsnæring siden gården og kurssenteret er organisert i hvert sitt selvstendige selskap. Han understreker likevel at kurs- og konferansesenteret på gården ikke ville vært like unikt dersom det ikke var en del av et aktivt gårdsbruk og kunne by på ureiste grønnsaker rett fra egen åker og gode historier om egen matproduksjon. Historiene som fortelles sammen med maten og serveringen trekkes fram som veldig viktige av alle de fem tilbyderne. Ved dette gårdsbruket er omsetningen på grønnsaker og på kurs og konferanser omtrent like store, rundt 10 millioner kroner på hver. Til sammen sysselsetter gården og hotellet rundt 10 personer i tillegg til gård-brukerparet selv. God oversikt på forhånd over gruppestørrelse og tidspunkt for måltider osv. på kurs og konferanser gir forutsigbarhet og mulighet til effektiv utnyttelse av arbeidskraft og kapasitet.

En annen gårdsturismetilbyder har investert i et gårdshotell og vokst betydelig de siste årene, langt mer enn han og familien så for seg da det startet:

Vi håpet på at det skulle bli tilleggsnæring for meg og kona, men nå er vi åtte ansatte til tross for at vi startet opp i koronatida. Vi ligger godt over budsjettet på overnatting, og maten har tatt helt av!

Forretningsmodellen på dette gårdshotellet er å være en komplett leverandør av mat og overnatting, der historien om hvordan maten gjestene spiser kan fortelles helt fra starten i åkeren eller i fjøset. Kundegruppen er delvis internasjonal, etter at hotellet fikk en gjev sertifisering fra et europeisk matnettverk. Det kommer matturister ("foodies") fra hele verden, men også lokale spisegjester til restauranten som har åpent med ala carte meny. Gårdshotellet har på kort tid fått stor betydning lokalt: Åtte arbeidsplasser ved hotellet har stor betydning for distriktskommunen, og mye av maten som serveres og opplevelsene som tilbys kjøpes inn fra lokale produsenter. Kommunen manglet et overnattingssted med hotellstandard fra før. For gårdbrukeren og familien har hotellet økt inntektsgrunnlaget, og inntektene av matproduksjonen på gården går nå i stor grad til å lønne en fast ansatt avløser/gårdsbestyrer. Selv om det er høyt belegg i høysesongen om sommeren, er det ifølge eieren fortsatt muligheter til å øke inntekten i lavsesong ved å rette seg mot jobbreisemarkedet. Å realisere neste planlagte byggetrinn vil også åpne nye muligheter for større grupper. En kritisk faktor for videre vekst og god drift framover er "å berge folk som jobber hos oss, og at vi holder oss friske og kan jobbe her selv. Å få tak i nok ansatte."

På de tre øvrige gårdsbrukene drives gårdsturisme/gårdsmaten og gårdsdrifta i større grad av samme person(er), med færre ansatte og lavere omsetning. Dermed må gårdsturismen tilpasses årshjulet i gårdsdrifta når det gjelder arbeidskapasitet. Disse tilbyderne har ikke vekstambisjoner ut over å sikre egne arbeidsplasser hjemme på gårdsbruket. Foredling og salg/servering av kjøtt fra egen produksjon (enten i fjøset eller fra

jakt/fiske på egen grunn) er en måte å øke inntekten fra gårdsdrifta uten å øke selve kjøttproduksjonen. En tilbyder i en stor hyttekommune forteller at

Folk vil ha det som kommer fra gården vår. Målgruppa er turfolk, som går på fjellet og kommer ned igjen og spiser middag hos oss. Så er det litt bryllup og konfirmasjoner, og selvbetjent bod med gårdens produkter som er strategisk plassert der det ferdes mye turfolk. Utmarka er også viktig, og vi selger småviltjakt som pakke med mat og hus, og treningskort for fuglehunder.

Det er arbeidskapasiteten heller enn markedet som setter begrensninger for inntekta fra gårdsturismen på dette bruket, lite markedsføring er nødvendig og etterspørselen er økende.

I en liten kommune opplevde en av informantene at det vokste fram flere liknende gårdsmatbaserte tilbud, som delvis kom i konkurranse med hverandre. Men det ble etter hvert etablert et samarbeid, der man i stedet spesialiserte seg på hver sine ting og hjelper hverandre med arbeidskapasitet når det trengs.

I tillegg til å kunne ha inntekt nok av arbeid heime på gården, er det å ha økonomi til å investere i, oppgradere og holde ved like gårdsbruket også en motivasjon for gårdsturismen. Flere forteller at penger fra tilleggsnæringa pløyes tilbake i gårdsbruket.

For gårdsturismetilbydere har det grønne skiftet og mer oppmerksomhet rundt bærekraft stor betydning, og ureist/kortreist mat, utnyttelse av lokale ressurser gjennom blant annet beiting, det å unngå matsvinn og drive økologisk forstås som en måte å bidra i det grønne skiftet på. De to største aktørene peker begge på at bærekraft har blitt viktig i møte med markedet. Spesielt gårdshotellet med betydelig internasjonalt kundegrunnlag har merket forventninger rundt bærekraft, som hotellet svarer ut blant annet gjennom innovative byggeløsninger.

Flere av gårdsturismetilbyderne har fått investeringsstøtte eller annen hjelp fra Innovasjon Norge og/eller andre gode hjelpere. Det nyeste gårdshotellet fikk mye lokal hjelp gjennom kommunen først:

Kommunen var ivrig på å få hotell, så de ble med og spleiset blant annet på arkitekt, branngodkjenning... vi fikk leid inn kompetanse fra mange hold. Den lokale sparebanken hjalp oss med å få skilt ut tomte. Innovasjon Norge var litt motvillig i starten, men ble med. Jeg tror ikke de forsto helt greia med foodies, eller matturister fra hele verden. Men vi fikk tilskudd etter hvert.

En annen informant viser til INs FRAM-program for ti år siden, som gjorde det mulig å gå fra en liten tilleggsnæring til noe større som i dag gir et årsverk på gården. For informanten som har bygd opp seter i tillegg til lokal kjøttforedling har både landbrukstilskudd til seterdrift og hjelp fra det kommunale utviklingselskapet vært viktig.

4.2.4 Inn på tunet

Informanten er daglig leder i den største av samvirkene for tilbydere i Trøndelag, og har halvparten av Inn på tunet-gårdene i fylket som sine eiere. Hos denne gruppen varierer gjennomsnittlig årlig omsetning på Inn på tunet-aktivitetene mellom 80.000 og 1,7 millioner kroner, med et gjennomsnitt på 350.000 kroner. Dette er et betydelig høyere beløp enn snittet på 120.000 kroner basert på landbrukstillinger og driftsgranskninger. I driftsgranskningene er Inn på tunet plassert i en felles tilleggsnæringskategori med andre opplærings- og helseaktiviteter. Den store variasjonen gjenspeiler ifølge informanten at for noen av tilbyderne er Inn på tunet en tilleggsnæring de skal gjøre parallelt med gårdsdrifta, mens andre har full jobb knyttet til Inn på tunet-tilbudet og følgelig større omsetning.

Informanten påpeker samtidig at Inn på tunet sjelden blir et alternativ til matproduksjon og gårdsdrift slik at det fører til f. eks salg av melkekvoter, utleie av jorda osv. Men det har blitt mer krevende å rekruttere tilbydere med aktiv gårdsdrift som Inn på tunet-tilbydere i tråd med en økende etterspørsel. Dette gjelder særlig sør i fylket, hvor etterspørselen er stor særlig rundt Trondheim. Informanten setter rekrutteringsutfordringene i sammenheng med at økte priser, nye krav til bygninger og endringer i rammebetingelser gjør det vanskeligere å drive gård som inntektskilde, og at mange derfor velger å heller ta seg arbeid utenfor bruket. Da faller en del av rekrutteringsgrunnlaget for Inn på tunet Trøndelag bort. For gårdbrukere med interesse for å arbeide med mennesker er Inn på tunet en god inntektskilde, og informanten understreker betydningen av å

Å være dedikert til å bidra og gjøre en forskjell for mennesker som trenger et alternativt aktivitetstilbud, både for barn og unge, voksne og eldreomsorg. Mange i landbruket kjenner dessuten på det å jobbe alene, og Inn på tunet gir da en vinn-vinnsituasjon også for bonden.

I 2016 viste en forskningsrapport fra Trøndelag Forskning og Utvikling at "Inn på tunet står nå foran spranget fra forsøksvirksomhet til næring" (Stene 2016). Dette er et utsagn informanten kjenner seg igjen i, og hun mener at denne overgangen har gått bra. Etterspørselen etter tjenester fra Inn på tunet Trøndelag er økende, og at 2022 har vært et svært godt år for organisasjonen og dens eiere. Tidligere var utfordringene at gårdene hadde mye ledig kapasitet, mens man nå ikke greier å skaffe nok gårder på enkelte steder. Dette er selvsagt positivt for de etablerte aktørene som får utnyttet kapasiteten sin godt, men samtidig negativt for samvirket med tanke på å skulle utvide og utvikle tilbudet samlet sett.

Inn på tunet Trøndelag tilbyr tjenester på gårder i hele fylket. Det er midlertid en geografisk dimensjon i etterspørselen etter Inn på tunet tjenester som påvirker muligheten hver enkelt tilbyder har til å øke inntekten sin. Ifølge informanten er behovene for tjenestene til stede i alle kommuner, men større kommuner og byer har lettere for "å tenke nytt" og dermed benytte seg av tilbud som Inn på tunet. Kommuner i sørdelen av fylket benytter seg mer av Inn på tunet enn kommuner i norddelen, og Trondheim er et stort marked hvor organisasjonen ikke greier å møte etterspørselen. Samtidig er betalingsviljen rundt større byer høyere, med høyere timebetaling rundt Trondheim enn Steinkjer. De største tilbyderne i Inn på Tunet Trøndelag ligger i Steinkjer (eldreomsorg), Tydal (barn og unge), Trondheim (barn og unge), Midtre Gauldal (barn og unge) og Ørland (barn og unge).

I tillegg til sentralitet ser informanten vår en dimensjon i omsetningen som handler om hvor lenge tilbudet på hver enkelt gård har eksistert. Tilbyderne starter i det små, og etter hvert som de får startet opp og blir kjent øker også etterspørselen. En av mekanismene bak dette går via pårørende som blir klar over mulighetene, og deretter tar initiativ til at deres nære skal få et Inn på tunet-tilbud. Inn på tunet Trøndelag opplever økende pågang av henvendelser fra pårørende.

Forretningsmodellen til Inn på tunet bygger på nært samarbeid med helse-, oppvekst- eller sosialsektoren, og kommunene er vanligvis den som kjøper/betaler for tjenestene. Det grønne skiftet har påvirket Inn på tunet Trøndelags eiere først og fremst gjennom noe strengere krav i kommunale anbudprosesser som leder fram til kjøp av tjenester. Ifølge informanten har gårdene vært gode på å tilpasse seg nye krav til bærekraft etc.

4.3 Forholdet mellom tilleggsnæring og tradisjonell landbruksproduksjon

Vi har valgt campingplasser, rideskoler og jakt/fiske som eksempler på virksomhet med potensielt høy omsetning og verdiskaping, som i varierende grad blir inkludert i verdiskaping i landbruket med de tradisjonelle beregningsmetodene. For campingplasser har vi strategisk valgt tre eksempler som illustrerer variasjonen i tilknytning til landbruksproduksjon. For rideskoler har vi mer systematisk kartlagt forholdet til /produksjonstilskudd/produsentregisteret for de som er registrert på rideskoler.no i Trøndelag. For jakt/fiske

har vi gått gjennom andre rapporter og statistikk for å belyse verdiskaping i Trøndelag som kan knyttes til landbruket.

4.3.1 Campingplasser

Campingplassdrift med utgangspunkt i en landbrukseiendom trekkes av en av nøkkelinformantene våre fram som en virksomhet som i varierende grad faktisk kombineres med gårdsdrift, og som også kan ende opp som hovedinntekt på bruk uten egen produksjon. De tre campingplassene til informantene våre illustrerer dette poenget ganske godt. Virksomheten de driver er i utgangspunktet ganske lik (campingplass med oppstilling av bobiler/campingvogner, telt etc.), og alle har startet opp som en tilleggsnæring til gårdsdriften. En av campingplassene drives fortsatt slik, og dette gir et ekstra bein å stå på sammen med kjøttproduksjon, foredling av kjøttprodukter og gårdsbutikk. Virksomheten er organisert som en del av gården, men det føres eget prosjektregnskap.

Campingplass nummer to er også en tilleggsnæring til landbruksvirksomhet. Gården ligger på fjellet, og har beiter/grasproduksjon. Jorda og beitene er nå leid ut til andre, mens skogen og utmarka som hører til bruket fortsatt drives av eieren selv. Hovedinntekta til eieren er i dag fra hyttetomtutleie og hytteservice, og campingplassen anses som en tilleggsnæring til dette og er organisert under gårdsdriften.

Den tredje campingplassen er i dag et eget foretak. Den er helårsåpen, gir grunnlag for to arbeidsplasser og er hovedinntekta til eieren. Jorda på gården er leid ut. Det dreier seg om et lite gårdsbruk (småbruk) der eierne har vendt blikket mot andre muligheter etter hvert som man ble for små i det strukturrasjonaliserte landbruket. Informanten føler i dag ikke at driften har noen landbrukstilknnytning, og ønsket derfor ikke å delta i et gruppeintervju om tilleggsnæringer.

Av disse tre campingplassene, fanges kun den første opp av undersøkelsesopplegget basert på landbruks-tellinger og driftsgranskninger, selv om campingplass nummer to også drives som tilleggsnæring til annen bruk av gårdens ressurser.

4.3.2 Rideskoler

Gjennomgangen av de 21 virksomhetene som er registrert som rideskoler i Trøndelag viser at de aller fleste av dem hører til på en adresse der det også søkes om produksjonstilskudd. Halvparten av ride-skolene har bare ett registrert foretak på denne adressen, noe som indikerer at gårdsdrift/landbruksproduksjon og ride-skole drives i samme foretak. For de andre søkes det om produksjonstilskudd til et annet foretak enn ride-skolen. Enkeltpersonforetak er det klart vanligste organisasjonsformen for virksomheten, med tre unntak som er AS. I et av disse tilfellene er det AS-et som søker om produksjonstilskudd.

For de tre AS-ene varierte omsetningen fra 550.000 til 5 millioner kroner i 2020. For AS-et som søker produksjonstilskudd, indikerer svært lave driftsutgifter enten at man dyrker alt føret til rideskolehestene på eget bruk, eller at forretningsmodellen er basert på at rideskoleelevene har med egen hest.

Vi kontaktet to av aktørene som driver rideskole for å høre hvilket forhold driften av stall/rideskole har til jordbruksproduksjon: En liten rideskole i en distriktskommune, og det største av AS-ene som ligger ved Trondheim og er en av svært få som ikke har søkt om produksjonstilskudd. Den lille rideskolen er organisert som enkeltmannsforetak sammen med driften av småbruket til eierne. Omsetningen er på om lag 300.000 kroner i året, med 50 rideskoleelever på ukentlige ridetimer. Dette tallet ligger tett på gjennomsnittet for hestenæring som kommer fram gjennom driftsgranskningene (261.300 kroner). Informanten opplyser om at hun og partneren søker om arealtilskudd for beite og grasproduksjon som går til hestefôr, men at de i tillegg må kjøpe en del fôr da de har for lite areal. Det er ingen annen landbruksproduksjon på bruket.

Det store hestesenteret med rideskole er organisert som AS, med 5 millioner kroner i omsetning i 2020. Eierne av senteret eier ingen jord selv, men leier areal til stallbygninger, baner og paddocker for hestene. Ifølge informanten er arealene som ridesenteret ligger på omregulert fra LNF-områder til industriformål. Alt av fôr kjøpes inn fra andre produsenter.

Gjennomgangen av nettsidene til hver av rideskolene gir oss også et eksempel på en rideskole (70 elever i uka) som drives av en hestesportsklubb. Klubben søker ikke om produksjonstilskudd, men ridesenteret holder til på en gård.

Gjennomgangen indikerer at rideskoler i stor grad befinner seg i produksjonsregisteret, og dermed inkluderes i landbrukstellingene som verdiskapingsanalyser baserer seg på. Det er likevel verdt å merke seg den svært store aktøren som ikke fanges opp av denne tilnærmingen. Denne rideskolen har alene en omsetning på nesten 10 prosent av det som er estimert som total omsetning i hestenæring i Trøndelag basert på landbrukstelling og driftsgranskninger. Rideskolen som drives av en hestesportsklubb fanges heller ikke opp gjennom landbrukstellingene.

4.3.3 Jakt/fiske

Landbrukstillinger fanger i prinsippet bare opp aktivitet i aktive jordbruksbedrifter, mens inntekter fra utleie av jakt/fiskerettigheter i hovedsak følger grunneier og de mange landbrukseiendommene. For å belyse dette har vi gått gjennom SSB-statistikk, tidligere kartlegginger som Knutsen et al. (2017), Stene et al. (2010)¹² om laksefiske Namsen, Sand et al. (2015)¹³ om ringvirkninger jakt og fiske i Lierne, NINA-rapport om lokal-økonomiske virkninger av laksefiske i fem lakseelver i Trøndelag (Andersen et al. 2019)¹⁴ og NIBIO-rapport om Verdiskaping i Utmark (Strand et al. 2021).¹⁵

I gjennomgangen av statistikk fra SSB har vi vektlagt fritidsfiske etter laks og felling av småvilt/storvilt fordi det er til dels stort volum/omfang og nærmere jord- og skogbruksaktiviteten enn f.eks. fuglejakt i fjellet, jf. at en andel av beitetrykket fra hjortedyr i utmark og innmark er i konkurranse med husdyr (Strand et al. 2021).

Vi har beregnet viltjakt til å utgjøre 1265 tonn i Trøndelag, med om lag 100 tonn hver av de store elgkommunene Steinkjer, Orkland og Namsos. Ved å anslå kjøttverdiene fra jakta til 85 kr/kg, får vi om lag 107 millioner kroner i førstehandsverdi fra små/storvilt i Trøndelag og beregninger for hver kommune som kan brukes som minimumsverdi av jakt/fiske der grunneier feller viltet selv eller rettigheten leies ut til lav pris. Mange grunneiere tilbyr imidlertid jaktpakker med tilleggstenester som overnatting, guiding, mat, transport osv. som kan sies å tilhøre jakt/fiske og ikke en annen tilleggsnæring som gårdsturisme eller transport i seg selv. Vi har imidlertid ikke tilstrekkelig med data som sier noe om omfanget av dette i Trøndelag.

Vi har fordelt kjøttverdiene på kommuner etter jaktstatistikken, og altså ikke tatt hensyn til at en del grunneiere har store arealer i flere kommuner eller at inntektene på annet vis flyter ut av jaktkommunen. Dette mangler vi i stor grad data om.

---

¹² Morten Stene, Manne Sigrid Haugset og Roald Sand. 2010. Evaluering av utviklingsprosjektet Laksefiske i Namsen 2006+, Notat 2010:2. Steinkjer: Trøndelag Forskning og Utvikling AS.

¹³ Roald Sand, Merethe Lurfald og Morten Stene. 2015. Ringvirkninger av jakt og fiske i Lierne. TFoU-rapport 2015:12. Trøndelag Forskning og Utvikling AS.

¹⁴ Andersen, O., Stensland, S., Aas, Ø., Olaussen, J.O. og Fiske, P. 2019. Lokaløkonomiske virkninger av laksefiske i elver infisert med og behandlet mot lakseparasitten Gyrodactylus salaris - et forprosjekt. NINA Rapport 1594. Norsk institutt for naturforskning.

¹⁵ Strand, G-H., A. Svensson, Y. Rekdal, G. Stokstad og H.F. Mathisen (2021): Verdiskaping i utmark. Status og muligheter. NIBIO rapport vol 7, nr 175.

For lakseturisme er hovedkilden rapporten fra NINA i 2019 (Andersen et al. 2019) som går gjennom flere tidligere undersøkelser, og finner i 2017-kroner at laksefiskere i Orkla kjøper fiskekort for 21 millioner kroner og andre varer og tjenester for 47 millioner kroner i forbindelse med dette fisket. Andre varer og tjenester gjelder alt fra overnatting, mat, servering til drivstoff og dagligvare- og utstyrskjøp, og en varierende andel av dette havner hos grunneiere alt etter hvilke "fiskepakker" de selger med f.eks. overnatting og matservering. For Gaula er tilsvarende tall 23 millioner og 52 millioner kroner, for Namsen 15 millioner og 33 millioner, mens det for Stjørdalselva er hele 70 millioner kroner for fiskekort og 159 millioner kroner i andre kjøp. I tillegg kommer ringvirkninger på 30-35 prosent, dvs. effekter av å sette disse pengene i den regionale økonomien, ifølge estimater fra en SSB-studie som Andersen et al. 2019 bruker.

Tallene i Andersen et al. (2019) er store, men ikke fordelt på grunneiere og hvilke kommuner de tilhører. Vi har lagt et forsiktighetsprinsipp til grunn og i hovedsak fordelt et forsiktig estimat på fiskekortsalg som tilleggsnæringsinntekter i denne undersøkelsen, og fordelt dette på kommuner etter antall km lakseførende elv og fangststatistikk. Forsiktighetsprinsippet kan bl.a. forsvares fordi noe av inntektene vil flyte til eiere utenfor kommunen og også til salgsselskaper og andre utenfor landbruket og Trøndelag.

4.3.4 Vedproduksjon/trelast og juletre/pyntegrønt

Landbrukstillingsmetoden viser for driftsåret 2021 14 millioner kr i samlet verdiskaping innen produksjon av ved/trelast og 4 millioner kroner innen juletre/pyntegrønt, der i prinsippet vederlag for råstoffet er holdt utenom og ført inn i skogbruket. Tilsvarende tall for 2015 i Knutsen et al. (2017) var 10 og 21 millioner kroner i 2021-priser, men ikke justert for fylkesendringer. Fra 2015 til 2021 er det beregnet en nedgang på ca. 40 prosent i antallet som krysser av for slike produksjoner i SSBs landbrukstillinger, samt betydelige endringer verdiskapingsanslag pr bruk med slik produksjon.

Vi har ikke hatt kapasitet til særskilte beregninger av verdiskaping ved gårdssager og produksjon av trelast som tilleggsnæring, men noterer at dette trolig er en næring i sterk vekst ut fra intervju og statistikk for investeringstilskudd fra Innovasjon Norge. For vedproduksjon og juletre har vi laget grove estimater for samlet marked i Trøndelag ut fra energistatistikk og boligstatistikk fra SSB, Landbruksdirektoratets statistikk for avvirking til juletrær, samt et intervju med Norsk Juletreforening i Nettavisen (2022).¹⁶

Med forsiktige 200 kr pr juletre i gjennomsnitt (utfra stadig mindre direktesalg til husholdning) og at 40 prosent av husholdningene har et juletre produsert i Trøndelag, utgjør dette til sammen et juletre marked på 18,2 millioner kroner i Trøndelag. I den endelige beregningen ned på enkeltkommuner har vi antatt relativt høy andel egen juletreproduksjon der man har betydelig skogbruk, men samtidig justert for svært høy juletreproduksjon i Steinkjer ut fra tidligere data og Landbruksdirektoratets statistikk. I tillegg har vi nedjustert den lokale andelen i Trondheim fordi markedet der er så stort at det tiltrekker leverandører fra et større omland. I sum landet vi derfor på 14,2 millioner kroner i omsetning og 12,6 millioner kroner i verdiskaping for tilleggsnæring juletre/pyntegrønt. Omsetningen utgjør 61 kroner pr husholdning i Trøndelag, og er trolig et svært forsiktig anslag på andelen som går via trøndersk landbruk. Juletre markedet har imidlertid vært i sterk endring de senere år, med prisdumping på tre også i 2021, slik at vi velger et forsiktig estimat her.

Vedproduksjon og trelast fra landbruksvirksomhet i Trøndelag på 14 millioner kroner i verdiskaping vil si rundt 28 millioner kroner i omsetning totalt eller 122 kroner pr husholdning i Trøndelag i gjennomsnitt. I SSBs energiregnskap er det beregnet et forbruk på omlag 119 tusen tonn ved i vanlige husholdninger og fritidsboliger i Trøndelag. Dette kan utgjøre 0,38 TWh totalt eller 1676 kWh i nyttiggjort energi pr husholdning. Med vanlige vedpriser rundt 1 krone per kWh, kan omsetningsverdien beregnes til 380 millioner kroner. Dette tallet er trolig alt for høyt og usikkert i vår sammenheng.

¹⁶ Nettavisen (2022): www.nettavisen.no/okonomi/dumper-prisen-pa-juletrar-folk-bor-ikke-kjope-det/s/5-95-793137

I mangel av gode data om importandel av virke og ved, gjennomsnittlige vedpriser, spesialiserte vedprodusenter uten tilknytning til landbrukseiendommer (stort sett arbeidstreningsbedrifter o.l.) samt hvor mye av vedproduksjonen som faller utenfor næringsdefinisjon, typisk forbrukere som har tilgang på rimelig virke og lager veden selv, har vi lagt et forsiktighetsprinsipp til grunn med at godt under halvparten av SSBs estimerte vedforbruk-volum slår ut i vedproduksjon på trønderske gårdsbruk. I fordelingen videre ut på enkeltkommuner er nivået justert ut fra fjellkommune og kystkommune, at Trondheim antas å ha betydelig import samt opplysninger i landbrukstillingen om antall som driver med denne tilleggsnæringen som også inkluderer trelast. Med noen unntak som Midtre Gauldal, Rennebu Inderøy, Ørland, Skaun og Rindal, for å ta de største, blir imidlertid beregningene dominert av vedproduksjonsestimatene i våre samlede anslag på 42 millioner kroner i omsetning og rundt 21 millioner kroner i verdiskaping i denne tilleggsnæringen.

4.4 Landbrukstillingsmetoden sammenlignet med andre typer data

Vi har gått gjennom kommunene Stjørdal, Osen, Røros, Lierne, Inderøy og Levanger, Steinkjer, Orkland, Oppdal, Rennebu og Frosta, og sett på relevante foreliggende data, statistikk og tidligere rapporter. Gjennomgangen er begrenset til å fokusere på areal, landbrukstillingsmetoden (frekvens fra landbrukstillinger og økonomitall fra driftsgranskingene for tilleggsnæringer) og hva våre data sier om enkelte sider ved denne metoden. Enkelte spesielle forhold knyttet til vedproduksjon/trelast og juletre/pyntegrønt er kommentert for noen av enkeltkommunene over, og dette gjentas ikke.

Før vi ser nærmere på enkeltkommunene, viser vi en samletabell (Tabell 4-2) med oversikt over antall bruk som har krysset av for å ha tilleggsnæring i landbrukstillingene, og hva dette gir i omsetning totalt for tilleggsnæringer og for utmarksinntekter om vi legger gjennomsnittstall fra driftsgranskingene (landbrukstillingsmetoden) til grunn. Tabellen viser også antall km² med jord- og skogbruksareal i kommunen, og fordeler estimerte utmarksinntekter ut på dette arealet. Til slutt i tabellen er det også en summering av de enkeltkommuner vi har sett på, tall for Trøndelag samlet og en rad som viser hvor stor andel de 11 kommunene utgjør av tallet for Trøndelag.

Tabell 4-2 viser et estimat på nesten en 1 milliard kroner i årlig omsetning i tilleggsnæringer, men også at omsetning fra tilleggsnæringer i sum pr bruk blir relativt likt i alle kommunene med denne metoden. Når det gjelder de enkelte næringstypene er det større variasjon. Dette ser vi f.eks. på utmarksinntekter pr mål, der det er svært lave tall for en kommune som Lierne mens Stjørdal kommer høyest ut.

Vi understreker at vi i tabellen her ser på omsetningstall, dvs. årlig brutto produksjonsinntekter, og ikke verdiskaping, som i gjennomsnitt er beregnet til om lag 56 prosent av omsetningen i tilleggsnæringen når man har trukket fra kostnader til innkjøp av varer og tjenester.

Tabell 4-2: Grunnlagstall og estimert omsetning i tilleggsnæringer ut fra landbrukstelling og driftsgranskninger (landbrukstellingsmetoden) for de 11 kommunene vi har sett nærmere på.

	Antall bruk m/ tilleggsnæring registrert i land- brukstellinger	Estimert om- setning for tilleggsnæring i tusen kr pr bruk	Samla omsetning tilleggs- næringer i mill. kr.	Omsetning jakt/fiske- utleie i mill. kr	Jord- og skogareal i kommune n i km2	Omsetning jakt/fiske- utleie i kr pr mål jord- og skogareal
<i>Stjørdal</i>	219	283	62,1	14,7	641	23
<i>Osen</i>	16	232	3,7	1,1	129	8
<i>Røros</i>	233	226	52,7	9,0	474	19
<i>Lierne</i>	40	280	11,2	2,7	1 093	3
<i>Inderøy</i>	130	255	33,2	6,3	308	20
<i>Levanger</i>	233	226	52,7	9,0	474	19
<i>Orkland</i>	217	286	62,1	14,1	1 081	13
<i>Steinkjer</i>	354	232	82,2	23,6	1 282	18
<i>Oppdal</i>	101	253	28,4	4,2	445	10
<i>Rennebu</i>	99	246	24,4	7,2	450	16
<i>Frosta</i>	47	294	13,8	1,3	65	20
<i>Sum 11 kommuner</i>	1 689	252	426	93,2	6 440	14
<i>Trøndelag totalt</i>	3 528	267	943,4	193,7	18 384	11
<i>11 kommuner andel av Trøndelag totalt</i>	48 %	94 %	45 %	48 %	35 %	137 %

I det følgende avsnittet ser vi på om verdiene i tabellen virker rimelige, ved å gå gjennom det vi har av data om de 11 kommunene.

4.4.1 Stjørdal

Stjørdal kommune har et totalareal 938 km², 89 km² jordbruksareal, 551 km² skogbruksareal og 302 jordbruksbedrifter hvorav 219 hadde krysset av for tilleggsnæring i landbrukstellingene i 2020. Fra Stjørdal landbrukskontor fikk vi en liste på 168 gårdsbruk med ulike tilleggsnæringer, inkludert 118 medlemmer av elveeierlaget. Etter en purring svarte 21 personer (11 fra elveeierlaget) av de 168. Av disse igjen svarte bare sju at de har inntekter fra jakt/fiske.

Med utgangspunkt i landbrukstellingsmetoden kan det anslås 62 millioner kr i omsetning i ulike tilleggsnæringer i Stjørdal. Av dette er det beregnet 1,2 millioner kr i Inn på tunet/besøksnæring, 3 millioner kr i gårdsturisme og 15 millioner kr i jakt/fiske. Kjøttverdiene av småvilt- og storvilt kan anslås til rundt 5 millioner kr ut fra jaktstatistikk.

I Stjørdal er det trolig laksefisket som er størst innen utmarksrelaterte inntekter, med anslag fra NINA¹⁷ på 79 millioner kr i laksefiskekort og godt over dette i andre innkjøp av varer og tjenester fra fiskerne i lokaløkonomien (brutto) langs Stjørdalselvas lakseførende strekning på 48 km. De nederste 34 km er i Stjørdal, mens den øverste delen på 14 km er i Meråker kommune. Om vi antar at 75 prosent av fiskekortsalget er i Stjørdal, utgjør dette 59 millioner kr. Andre kjøp av varer og tjenester i forbindelse med fisket er særlig mat og overnatting, hvor mange gårdsbruk har campingplasser, hytter til utleie og også hotell langs Stjørdalselva. Sistnevnte gjelder Ersgard AS som driver et gårdshotell med 2 millioner kr i omsetning i 2021. Dette hotellet

¹⁷ Andersen et al. 2019

er ut fra våre data veldig gårdstilknyttet, selv om det er skilt ut som eget foretak mens et mer vanlig enkeltpersonforetak står for jordbruksdriften.

Fra surveyen kan nevnes at 6 bruk på Stjørdal har svart de de driver med Inn på tunet eller annen opplæring/opptrening/omsorg og at årlig inntekt er 4,5 millioner kr. Dette sammenlignet med 1,2 millioner kr med landbrukstillingsmetoden for 12 gårdsbruk som hadde krysset av for dette.

4.4.2 Osen

Osen kommune har et totalareal 387 km², 9 km² jordbruksareal, 119 km² skogbruksareal og 26 jordbruksbedrifter hvorav 16 krysset av for tilleggsnæring i landbrukstillingene i 2020. Landbrukstillingsmetoden ga 3,7 millioner kr i omsetning for tilleggsnæringer, hvorav 1,3 millioner kr på lokalmat og 1 million kr på utmark som de største. Ingenting var registrert på gårdsturisme.

Landbrukskontoret ga oss begrenset med informasjon, men vi intervjuet en aktør i kommunen med god oversikt som mente det er relativt få utøvere av tilleggsnæringer i kommunen utover noe jakt/fiske og en aktør innen reiseliv. Sistnevnte driver et gårdshotell i kommunen, med utskilt regnskap og over 4 millioner kr i omsetning i 2021. Denne aktøren driver relativt stort innen lokalmatsalg, restaurant og overnatting, og tilbudet er ut fra våre data veldig tett knyttet til gårdsdriften og matproduksjonen. Intervjuet med denne informanten ga også informasjon om relativt stor melkeproduksjon i kommunen, noe han forklarte blant annet med at kommunen hadde støttet melkekvotekjøp som en del av lokal næringspolitikk. Melkebrukene i kommunen var derfor, ifølge informanten, relativt store, og hadde lite kapasitet til andre tilleggsnæringer enn utleie og slike som leiekjøring utenfor landbruket når det ikke er onnearbeid.

Ut fra tilgjengelig jaktstatistikk virker verdien på jakt/fiske rimelig med landbrukstillingsmetoden, med en snittverdi på litt over 100 kr pr kg viltkjøtt.

4.4.3 Røros

Røros kommune har et totalareal på nær 2000 km², hvorav 30 km² er jordbruksareal og 775 km² skogbruksareal. Kommunen har 60 jordbruksbedrifter, og 46 av disse krysset av for tilleggsnæring i landbrukstillingene i 2020. Metoden med frekvens fra landbrukstillinger og økonomitall fra driftsgranskingene ga 18 millioner kr i omsetning og 10 millioner kr i verdiskaping fra tilleggsnæringer i Røros kommune. Av dette er 2,6 millioner kr fra jakt og fiske. Dette kan vi korrigere til minst 3,0 millioner kr ut fra jaktstatistikk og kjøttverdier for småvilt og storvilt. I tillegg kommer annen jakt samt verdi av fiske og gårdsbaserte tilleggstjenester.

Landbrukskontoret i Røros kommune hadde ikke kapasitet til å hjelpe oss med kontaktlister utover noen få navn på gårder hvorav flere av disse er kjent innen matforedling eller turisme med delvis utskilte selskap. Det ble ikke sendt ut invitasjon til survey, men vi har gjort et intervju av en aktør i Røros.

Røros har betydelig turisme, både hytteturisme og hotell/campingturisme. Intervjuet viser betydningen av camping og hytteturisme som viktigste inntektsgrunnlag for en av gårdene der dyrka jord er leid ut.

Røros har flere landbruksrelaterte bedrifter med sterk tilknytning til gård. En av de er Kalsa Gårdsbakeri med 0,9 millioner kr i omsetning 2021 innen næringsmiddelindustri. En annen er Galåvolden gård med 13 millioner kr i omsetning 2021, eksklusive melkeproduksjonen som er skilt ut i eget foretak. Galåvoldens viktigste produksjon er eggproduksjon med verdi om lag 5 millioner kr, mens foredling av melk, egg og annet ser ut til å utgjøre om lag 8 millioner kr. ut fra intervju i Fjell-Ljom høsten 2022.¹⁸ Fordi disse to selskapene er

---

¹⁸ Fjell-Ljom:

registrert under næringsmiddelindustri, vil aktiviteten regnes som relatert industri om vi ikke velger å flytte den over til tilleggsnæring. Landbrukstellingsmetoden gir 1,3 millioner kr i omsetning for gårdsbutikker og 2,6 millioner kr for gårdsturisme som drives som tilleggsnæringer i Røros. Disse verdiene må korrigeres betydelig om vi skal ta med virksomheter som spesielt Galåvolden gård.

4.4.4 Lierne

Lierne kommune har et totalareal 2962 km², 17 km² jordbruksareal, 1076 km² skogbruksareal og 50 jordbruksbedrifter hvorav 40 krysset av for tilleggsnæring i landbrukstellingene i 2020. Landbrukskontoret ga oss en liste på 15 navn, og disse personene ble invitert til å delta i spørreundersøkelsen. Vi mottok 3 svar fra personer som drev på moderat nivå med tilleggsnæringer innen bl.a. lokalmat. I tillegg intervjuet vi en aktør i kommunen med god oversikt også utover sin egen drift med bl.a. seterturisme.

Landbrukstellingsmetoden ga 11,2 millioner kr i omsetning for tilleggsnæringer i Lierne, med 0,8 millioner kr på lokalmat, 1,4 millioner kr på turisme og 2,7 millioner kr på utmark. Ut fra jaktstatistikk og en kartlegging i kommunen¹⁹ bør spesielt utmarksrelaterte inntekter justeres opp, siden det i 2016 ble estimert 4 millioner kr i direkte verdier av elgjakt, 1,4 millioner kr for annen jakt og 0,6 millioner kr for fiske. I tillegg kommer verdi av jaktpakker med transport, servering, overnatting, hytteturisme osv. som også ble kartlagt i 2016. Dette gir inntekter til mange mindre grunneiere, ikke minst til Statskog som er den klart største grunneieren i kommunen med 47 prosent av arealet. I tillegg er det 15 private eiendommer i kommunen som alle eier over 10 km². Siden store eiendommer ikke tas hensyn til med landbrukstellingsmetoden, vil man derfor underestimere mye spesielt for arealkrevende tilleggsnæringer som jakt/fiske.

4.4.5 Inderøy

Inderøy kommune har et totalareal på 366 km², 66 km² jordbruksareal, 266 km² skogbruksareal og 210 jordbruksbedrifter hvorav 130 krysset av for tilleggsnæring i landbrukstellingene i 2020. Landbrukskontoret i Inderøy kommune bidro med en liste på 30 gårder, hvorav 21 med epostadresse ble invitert til spørreundersøkelsen. Fra disse fikk vi fire svar etter en purring.

Fra landbrukstellingene kan det anslås 33,2 millioner kr i omsetning i ulike tilleggsnæringer i Inderøy kommune. Av dette kommer 6,3 millioner kr fra jakt/fiske, 5,3 millioner kr fra lokal mat og 1,9 millioner kr fra gårdsturisme. Jaktstatistikken antyder relativt høy omsetningsverdi pr kg viltkjøtt med landbrukstellingsmetoden, nesten 300 kr pr kg. Selv om det kan være noe fiske eller annen jakt også, bl.a. ut fra et par gårdstilknyttede campingplasser, ser dette tallet svært høyt ut.

Inderøy er kjent for samarbeidet om "Den gyldne omveg", som har vokst fra 10 til 21 medlemmer ifølge egne nettsider. Av store gårdsbaserte virksomheter med utskilt regnskap har vi bl.a. Gangstad gårdsystemer (22 millioner i omsetning), Inderøy Gårdsbryggeri (4,5 millioner i omsetning) under næringsmiddelindustri samt Berg Gård (3,5 millioner omsetning), Husfrua gårdshotell (1,9 millioner i omsetning) og Øyna hotell (20 millioner omsetning i 2021) under reiseliv, alle med nær tilknytning til gårdsbruk og gårdsdrift.

En av virksomhetene på "omveien" fra E6 som ikke er skilt ut i foretak med offisielt regnskap er Gulburet, et gårdsmatutsalg og serveringssted med flere millioner i årlig omsetning over mange år.

4.4.6 Levanger

Levanger kommune har et totalareal 646 km², 135 km² jordbruksareal, 338 km² skogbruksareal og 423 jordbruksbedrifter hvorav 233 krysset av for tilleggsnæring i landbrukstellingene i 2020.

---

¹⁹ Sand et al. 2016

Landbrukskontoret bidro her med en liste på 23 gårder med tilleggsnæring som ble invitert til spørreundersøkelsen. Fra disse fikk vi seks svar etter en purring. Dette var fra ulike gårder i ulike deler av kommunen.

Fra landbrukstallinger kan det anslås 53 millioner kr i omsetning i ulike tilleggsnæringer. Av dette er det 9 millioner kr i jakt/fiske, 10,3 millioner kr i lokal mat og 1,9 millioner kr i gårdsturisme.

Jaktstatistikken antyder relativt høy omsetningsverdi pr kg viltkjøtt med landbrukstallingsmetoden, nesten 240 kr pr kg. Selv med noe fiske eller annen jakt også, ser dette tallet svært høyt ut siden overnatting og mat som tilbys i pakker i prinsippet ikke skal ligge inne i dette tallet.

Hammer gård i Åsen og Munkeby Herberge i Frol, er kjente gårder med overnattingstilbud. Sistnevnte utskilt som eget selskap med 1,6 millioner i omsetning i 2021. Mange gårder ellers tilbyr overnatting i forbindelse med jakt.

Håa gård sitt potetpakkeri er offentlig kjent som leverandør til Coop, og har et titalls antall ansatte og behandler minst 4000 tonn potet for mange underleverandører/samarbeidsbedrifter. Dette selskapet ser ut til å drives under gården som en klassisk "tilleggsnæring", integrert i gårdsdriften for øvrig.

Trøndergrønt er et gulrotpakkeri i sentrum av Levanger med over 12 millioner kr i årlig omsetning, som eies av en (tidligere) stor gulrotprodusent. Dette nevnes som eksempel på noe som startet som en tilleggsnæring, men som er blitt en større virksomhet i verdikjeden.

4.4.7 Steinkjer

Steinkjer kommune har et totalareal 2122 km², 178 km² jordbruksareal, 1104 km² skogbruksareal og 533 jordbruksbedrifter hvorav 354 krysset av for tilleggsnæring i landbrukstallingerne i 2020.

Landbrukskontoret bidro her med en liste over alle gårder som har søkt produksjonstilskudd, der man hadde krysset av for ulike typer tilleggsnæring. Fra denne listen fant vi 125 fungerende epostadresser ved å lete i offentlige registre. Blant disse fikk inn 22 svar etter en purring.

Fra landbrukstallinger kan det anslås 82 millioner kr i omsetning i ulike tilleggsnæringer. Av dette 24 millioner kr i jakt/fiske, 12 millioner kr i lokal mat og 2,8 millioner kr i gårdsturisme.

Jaktstatistikken antyder relativt høy omsetningsverdi pr kg viltkjøtt med landbrukstallingsmetoden, nesten 220 kr pr kg. Dette tallet er høyt når vi tar med i betraktningen grunneiere som Statskog, Ogdalsbruket og By Brug AS i kommunen og deres antatt høye jakt/fiskeomfang ikke fanges opp av landbrukstallingsmetoden. Foruten disse store grunneierne, trekker også noe lakseturisme for andre landbrukseiendommer opp verdiskapingen gjennom jakt/fiske i Steinkjer.

Vi finner at flere har rapportert om jakt/fiske i 2020 (241 bruk) sammenlignet med 2010 (210 for Steinkjer og Verran), samtidig som antallet bruk som har fått spørsmålet har gått ned fra 605 i 2010 til 533 i 2020.

Yttervik gård, Kulturgården Bjerkem og Mokka gård er blant flere med betydelig gårdsrelatert turisme, uten at vi har sikker informasjon om årsinntekter og hvorvidt de selv driver dyrkajorda. Brandheia Villmarksleir er en tidligere betydelig gårdsturismesatsing som ikke eies av gårdbrukeren lenger, og som heller ikke retter seg mot turister lenger.

Tverås Gård har meieri og skilt ut gårdsmat i eget selskap innen næringsmiddelindustri (0,6 millioner i omsetning 2021). Det samme har By gård med sitt brenneri (2,6 millioner i omsetning)

4.4.8 Orkland

Orkland kommune har et totalareal på 1906 km², 109 km² jordbruksareal, 972 km² skogbruksareal og 325 jordbruksbedrifter hvorav 217 krysset av for tilleggsnæring i landbrukstillingene i 2020.

Landbrukskontoret bidro her med en liste over 61 gårder der man hadde krysset av for ulike typer tilleggsnæring. Fra denne listen fant vi 45 fungerende epostadresser. Blant disse fikk inn 11 svar.

Med landbrukstillingsmetoden kan det anslås 62 millioner kr i omsetning i ulike tilleggsnæringer. Av dette 14 millioner kr i leiekjøring, 14 millioner kr i jakt/fiske, 11 millioner kr i lokal mat og 2,6 millioner kr i gårdsturisme.

Kjøttverdier fra vilt gir grunnlag for nesten hele dette jakt/fiskebeløpet, samtidig som det foreligger estimater på salg av fiskekort i elva Orkla på rundt 21 millioner kr pr år pluss verdiskaping knyttet til salg av varer, overnatting og andre tjenester (Andersen et al. 2019). Den lakseførende delen av Orkla er 88 km, hvorav de nederste ca. 50 km er i Orkland kommune mens den andre delen er i Rennebu kommune. Om vi legger til grunn 60 prosent av fiskekortene i Orkland, gir dette 12-13 millioner kr i omsetning i Orkland kommune.

4.4.9 Oppdal

Oppdal kommune har et totalareal på 2274 km², 79 km² jordbruksareal, 366 km² skogbruksareal og 186 jordbruksbedrifter hvorav 101 krysset av for tilleggsnæring i landbrukstillingene i 2020.

Landbrukskontoret bidro her med en liste på 83 personer/gårder med avkryssing for ulike typer tilleggsnæring. Blant disse fikk vi inn 23 svar.

Fra landbrukstillinger kan det anslås 26 millioner kr i omsetning i ulike tilleggsnæringer. Av dette 3,8 millioner kr i jakt/fiske, 5 millioner kr i lokal mat, hestenæring 1,1 millioner kr, 1,2 millioner kr i gårdsturisme og 7,7 millioner kr i leiekjøring.

Om vi fordeler jakt/fiske-inntekter på felt storvilt/småvilt, får vi rundt 150 kr/kg. Det er imidlertid mange fiskevann og betydelige andre jaktmuligheter enn småvilt/storvilt.

Et intervju med informanter fra en gard med flere typer aktivitet viser muligheten for gårdsturisme og tjenesteyting på en gård. Informantene forteller også om mange gårdsbruk med sauehold der man gjerne fyller på inntektene med brøyting/leiekjøring og/eller jobb utenfor bruket på vinteren.

Fra lokalmat.no og trondelag.com finner vi informasjon om bedrifter som satser på merkevaren: Oppdal smak av Fjell, og at Mathallen i sentrum av Oppdal har gitt et oppsving for lokalmatproduksjon i kommunen. Mathallen ser ut til å være organisert i Oppdalsmat AS, en næringsmiddelbedrift med 4,3 millioner kr i omsetning i 2021. En annen bedrift registrert under næringsmiddel er Jo-Sætra Produkter, med 3,5 millioner kr i omsetning. Denne aktiviteten kan, ut fra bedriftens hjemmesider, beskrives som typisk gårdsmat/lokalmat med sterk tilknytning til en gård.

Omfanget av gårdsturisme i Oppdal er svært lavt med landbrukstillingsmetoden, der kun 6 bruk av krysset for dette. Ifølge listen vi fikk fra landbrukskontoret er det imidlertid over 20 som driver med gårdsturisme i kommunen.

Rideskole.no og kjent hesteaktivitet viser at en større rideskole holder til på en gård, men er organisert med eierskap utenfor landbruket.

4.4.10 Rennebu

Rennebu kommune har et totalareal på 948 km², 39 km² jordbruksareal, 411 km² skogbruksareal og 126 jordbruksbedrifter hvorav 99 krysset av for tilleggsnæring i landbrukstellingene i 2020.

Landbrukskontoret bidro her med en liste over 54 gårder og avkryssing for ulike typer tilleggsnæring. Fra denne listen fant vi 53 fungerende epostadresser. Blant disse fikk inn 10 svar etter en purring.

Fra landbrukstellingene kan det anslås 24,4 millioner kr i omsetning i ulike tilleggsnæringer. Av dette 7,2 millioner kr i jakt/fiske, 3,2 millioner kr i lokal mat og 1,7 millioner kr i gårdsturisme.

Kjøttverdiene av vilt er neppe mer enn halvparten av dette jakt/fiske-anslaget, ut fra jaktstatistikk for vilt. Det foregår imidlertid mye annen jakt og ikke minst fiske der omsetningen innen salg av laksefiskekort kan estimeres til 8-9 millioner kr pr år, jf. Orkland kommune.

I kommunens lister er 10 gårder registrert med turisme, mens det er 7 kryss for dette i landbrukstellingene.

4.4.11 Frosta

Frosta kommune har et totalareal på 646 km², 24 km² jordbruksareal, 41 km² skogbruksareal og 91 jordbruksbedrifter hvorav 47 krysset av for tilleggsnæring i landbrukstellingene i 2020. Metoden med frekvens fra landbrukstellingene og økonomitall fra driftsgranskingene ga 14 millioner kr i omsetning og 7 millioner kr i verdiskaping for tilleggsnæringer på Frosta. Av dette er 1,3 millioner kr fra jakt/fiske, et tall vi kan korrigere ned noe ut fra kun jaktstatistikk for småvilt og storvilt. Verdiskaping relatert til fiske eller andre naturopplevelser på gårdsrelaterte virksomheter på Frosta trekker imidlertid verdiene opp.

Landbrukskontoret i Frosta kommune hadde ikke kapasitet til å hjelpe oss med kontaktlister, men det er offentlige opplysninger om minst 20 aktører innen tilleggsnæringer gjennom medlemslister i lokalmat.no, hanen.no, Oi! osv. Det ble ikke sendt ut invitasjon til survey til disse, men vi har gjort tre intervjuer med relativt store tilleggsnæringsaktører på Frosta.

Intervjuene viser at landbrukstelligingsmetoden undervurderer verdiskapingen betydelig innen spesielt gårdsturisme og gårdsbutikk/videreforedling av mat, om vi tar med virksomhet som er skilt ut i egne selskap men er basert på gårdens ressurser. Et eksempel er her Rågo og Trondheims Kjøkkenhage AS, et forretningskonsept med gårdsmat levert hjem til folk med over 10 årsverk og 7 millioner kr i verdiskaping som ellers ikke er regnet med. Et annet eksempel er gårdsturisme utskilt i eget foretak med minst 5 ansatte og 5 millioner kr i verdiskaping. Ingen av disse to selskapene fanges opp med de metoder som er brukt til å kartlegge landbruksrelatert virksomhet tidligere.

Frosta har betydelig turisme, både hytteturisme og hotell/campingturisme. Det er bl.a. flere store campingplasser med årlige inntekter på godt over 1 million kr pr år (tall fra Brønnøyregisteret) og en rekke andre campingplasser som ifølge informantene ligger på arealet til gårder som enten søker eller leier ut jord som det søkes produksjonstilskudd for. En informant hevder her at de største campingplassene er blitt hovednæring på flere av gårdene, og at dyrkajorda leies ut. Det finnes imidlertid de som driver camping sammen med gårdsdrift, og en av de intervjuet vi om status og utvikling videre.

Landbrukstelligingsmetoden viser 6 gårdsbruk med lokalmatbutikk og 5 gårdsbruk med gårdsturisme på Frosta. Dette kalkuleres til henholdsvis 2,5 og 1,2 millioner kr i årlig omsetning. Disse beløpene ser små ut med tanke på alle kjente aktører (minst 20) innen lokalmat og gårdsturisme på Frosta. Spesielt gårdsturismen må oppjusteres uansett valg av hvordan vi håndterer utskilte selskaper.

5 Diskusjon og konklusjoner

5.1 Verdiskapingsanalyser basert på landbrukstelling og driftsgranskninger

Formålet med denne type kunnskapsgrunnlag-rapporter er å vise status og utfordringer i landbruksvirksomhet og relatert virksomhet til dette i en region. For gårdsaktivitet som ikke er tradisjonell råstoffproduksjon, som mat og fiber som leveres industri og grossister, mangler vi gode data om omfang samtidig som det også er vanskelig å definere grensene for hva som skal regnes med og ikke. Et eksempel på dette er når tidligere tilleggsnæring blir svært stor og/eller blir skilt ut i eget foretak, men fortsatt er gårdstilknyttet. Om det utskilte foretaket er næringsmiddelindustri eller tre/skogindustri, fanges det opp når vi ser nærmere på landbruksrelatert virksomhet innenfor vanlige verdikjeder. For tilleggsnæringer som reiseliv/turisme og ulike typer gårdsbasert tjenesteyting er ikke dette nødvendigvis tilfelle.

I verdiskapingsanalysen fra 2017²⁰ ble det beregnet verdiskaping i tilleggsnæringer med det vi har kalt landbrukstellingsmetoden: En kombinasjon av opplysninger om antall som driver med ulike tilleggsnæringer fra landbrukstellingene med gjennomsnittstall for økonomi i aktuelle tilleggsnæringstyper fra de nasjonale driftsgranskningene. Driftsgranskningene er en undersøkelse som dekker større jordbruksbedrifter. Landbrukstellingsmetoden er dermed en forenklet standardmetode som bygger på aktive produsenters avkryssinger i et langt spørreskjema (landbrukstellingene), og på gjennomsnittlige økonomitall fra en utvalgsundersøkelse med annet formål enn å studere verdiskaping i tilleggsnæringer. I 2009²¹ ble det gjort separate beregninger for 1) bruk som ligner på driftsgranskingsbrukene, 2) mindre jordbruksbedrifter, og 3) skogbruks- og utmarkseiendommer uten jordbruksbedrift. Relativt tynt datagrunnlag lå til grunn for de to siste beregningene, bl.a. en skogbrukstelling fra SSB i 2007 som langt fra var en fulltelling. Resultatene i de to tidligere analysene viser verdiskaping i tilleggsnæringer i Trøndelag på til sammen 397 millioner kroner for driftsåret 2007, og 471 millioner kroner for driftsåret 2015 når vi har justert til prisnivået i 2007. Forskjellen utgjør 19 prosent, et resultat som ble ansett som rimelig og en sannsynlig vekst²² fra 2007 til 2015. Det ble derfor i 2017 konkludert med at på fylkes- og regionnivå var landbrukstellingsmetoden presis nok for denne typen verdiskapingsanalyse.

I løpet av datainnsamlings- og analyseperioden i 2017 kom det imidlertid et ønske fra oppdragsgiver²³ om verdiskapings- og ringvirkningsanalyser også på kommunenivå, og dette er videreført i analysen for 2021²⁴. På kommunenivå er det flere forhold ved landbrukstellingsmetoden som kan gi unøyaktige anslag. Driftsgranskningene viser bl.a. høyere økonomitall for tilleggsnæringer enn det vi fant i 2009 for de små brukene. Dette antyder at man trolig overestimerer tilleggsnæringens betydning for aktive jordbruksbedrifter, samtidig som skogbruks- og utmarkseiendommene underestimeres. Dermed vil kommuner med store skog- og utmarkseiendommer kunne komme ut med for lave verdiskapingsanslag, mens landbrukskommuner med relativt mange små gårdsbruk i bruksstrukturen, kan få for høye anslag.

I datamaterialet vårt ser vi en rekke utfordringer som berører resultatene på kommunenivå, og da tydeligst for de minste og mest oversiktlige kommunene. Oversiktene vi har fått fra landbrukskontorene viser bl.a. svakheter ved tallmaterialet fra landbrukstelingen, der man f. eks oppgir at det er flere med gårdsturisme enn hva aktive jordbruksbedrifter selv rapporterer (kontrollert for at alle disse er søkere om produksjonstilskudd). Vi stiller også spørsmåltegn ved avkryssinger for jakt/fiskeinntekter i skjemaet for landbrukstellingene. Nesten alle grunneiere har potensial for inntekter fra jakt og fiske i visse kommuner i Trøndelag, men det er en varierende andel som har krysset av for det i skjemaet. Det samme gjelder vedproduksjon og trelast, samt

²⁰ Knutsen et al. 2017.

²¹ Kjesbu, Sand og Sjelmo 2009.

²² I perioden 2007-2015 var det flere offentlige satsinger på ulike tilleggsnæringer.

²³ Nord- og Sør-Trøndelag fylkeskommuner.

²⁴ Sand et al. 2023.

juletre/pyntegrønt. Dette er to samle kategorier i SSBs spørreskjema, der metoden beregner en svært beskjeden verdiskaping i Trøndelag sammenlignet med det som trolig er totalmarkedet.

Ikke minst finner vi at forhold som store utmarkseiendommer uten jordbruksproduksjon, lakseturisme og tilleggsnæringer som har blitt hovedinntektskilde påvirker kommuneresultatene mye. I Lierne bidrar store grunneieres dominans til at utmarksinntektene i liten grad fanges opp med landbrukstillingsmetoden. I Stjørdal og Orklavassdraget er lakseturismen av enda større betydning og ikke fanget opp med landbrukstillingsmetoden. Innen særlig reiseliv/gårdsturisme, men også andre næringstyper, ser vi at enkeltvirksomheter kan overgå sumtallene fra landbrukstillingsmetoden i mindre kommuner.

Vi har liten grunn til å tro at det er forskjeller i presisjonsnivå mellom store og små landbrukskommuner i seg selv. Få aktører i en kommune gjør trolig forskjellene ekstra tydelige. For andre strukturelle trekk som sentralitet finner vi i mindre grad forskjeller mellom kommunene. Både intervju og survey bidrar her med informasjon om betydelig hytteturisme og annen turisme i de fire fjellkommunene vi har sett nærmere på, et forhold som bidrar til betydelige tilleggsinntekter for mange gårdsbruk. Et unntak er Inn på tunet, som synes å ha høyere etterspørsel og inntekspotensial nærmere storbyen Trondheim.

Langs kysten har vi sett nærmere på en liten kommune med en enkelt reiselivssatsing tilknyttet gårdsbruk, men ingen som f.eks. har gårder som tilbyr camping eller rorbuer/leiligheter til utleie slik de bl.a. har på Frosta i stort omfang, og i mange kystkommuner ellers. Her mangler vi gode data om gårdstilknyttede reiselivsbedrifter for en større bredde av kystkommuner.

Enkeltbønder kan variere avkryssingen om tilleggsnæringer. Noen krysser lite, typisk tar ikke med salg av ved i små kvanta eller utleie for jakt/fiske som bare kommer inn på konto, mens andre tar med all gårdsrelatert virksomhet, også utskilte store bedrifter med titalls millioner i omsetning. Om vi antar de gjør dette fordi de mener disse næringene er viktig grunnlag for tradisjonell gårdsdrift også, slik intervjuer og survey støtter opp om, bør vi forsøke å få med disse virksomhetene på et eller annet vis, spesielt om de ikke fanges opp i kartleggingen av (annen) landbruksrelatert virksomhet slik som jordbruksbasert næringsmiddelindustri eller skogbasert trenæring.

Når det gjelder hvor gårdstilknyttet virksomhetene må være for å regnes som landbruksbasert, er dette et spørsmål som krever en lengre diskusjon. Vår undersøkelse dekker både jordbruks- og skogbruksbaserte tilleggsnæringer, der også utmarksressurser kan være viktig for bosetting og andre satsinger og aktivitet på gårdseiendommene. Ut fra et slikt formål skulle det derfor være uvesentlig om gården driver dyrkajorda selv eller ikke, så lenge den er gårdstilknyttet nok på andre måter.

De virksomhetene vi fanger dårligst opp er innen utmarksbruk og turisme. Kommuner med dominerende grunneiere bør derfor ha supplerende undersøkelser av disse typene aktivitet hos disse, og vi bør gjøre korrigeringer for lakseturisme og jakt. Korrigeringer for jakt/fiskeinntekter kan fange opp en god del av omfanget på denne type tilleggsnæring også på gårder som ikke søker produksjonstilskudd. For slike gårder med andre aktiviteter, som f.eks. gårdssag, eller andre typer naturbasert reiseliv enn jakt/fiske, vil man trenge ytterligere data om for å gjøre korrigeringer. For reiselivsbedrifter bør omfang og gårdstilknytning undersøkes nærmere, for en eventuell korreksjon av verdiskapingen i enkeltkommuner. I vår undersøkelse er det i hovedsak Inn på Tunet, hestenæring, vedproduksjon og jakt/fiske, vi finner grunn til visse korreksjoner av landbrukstillingsmetoden. For andre næringstyper finner vi grunnlag for korreksjoner for de enkeltkommuner vi har supplerende data fra. For andre kommuner må datatilfanget blir større for å gjøre tilsvarende korreksjoner.

5.2 Supplerende undersøkelser

I dette prosjektet har vi prøvd å få landbrukskontor til å bidra med kontaktlister for utøvere med visse typer tilleggsnæring, tips til informanter for intervjuene, og også oppfordret de til å fremme egne spørsmål og stå som avsender i en spørreundersøkelse. Informanttips var det som fungerte best, mens det var veldig ujevn respons på det å lage lister innen det som ble oppfattet som korte frister. Her burde det trolig vært mer oppfølging fra SINTEF/NIBIO og mer tid til å forberede seg for kommunene.

Ingen av de kommunale landbrukskontorene engasjerte seg i spørreundersøkelsen ut over å bistå med kontaktinformasjon til informanter, slik at vi endte med at SINTEF ble stående alene som ansvarlig for spørreundersøkelsen som fikk en svarprosent på 19. Svarprosenten var lavest i Stjørdal (13 prosent) som også var kommunen med flest på kontaktlista, og høyest i Oppdal (28 prosent).

Tross lav svarprosent var spørreundersøkelsen verdifull i prosjektet. Dette viser at man kan gjennomføre slike undersøkelser ved denne type databehov. For å få høyere svarprosent bør man som alternativ vurdere om landbrukets organisasjoner kan stå som avsender for disse, jf. 38 prosent svarandel i en nylig spørreundersøkelse til trønderske bønder fra Agri-analyse, et utredningsmiljø som eies av Norsk Landsbruks-samvirke og Norges Bondelag.²⁵

5.3 Betydningen av tilleggsnæringene

I tillegg til å gi grunnlag for å drøfte og korrigere verdiskapingsanslagene kommunevis, ga de empiriske undersøkelsene vi har gjennomført også innsyn i hvilken betydning tilleggsnæringer i landbruket har for utøverne av dem. Ønsket om ekstra inntekt og en mer bærekraftig økonomi på gården er en helt sentral motivasjon for å drive tilleggsnæringer for de aller fleste i undersøkelsen vår, både de som har svart på spørreundersøkelsen og de som er intervjuet. Tilleggsnæringene gir klart høyere timepris for arbeidet enn matproduksjonen for mange av de vi har vært i kontakt med. Gårdbrukerne ønsker å øke inntekten både for å ha nok å leve av, og for å kunne gjøre de investeringene og oppgraderingene de mener er nødvendig i gårdsdrifta. Oppdatert og effektiv maskinpark samt vedlikehold av bygninger på gården trekkes fram i så måte.

Tilleggsnæringene er dermed et viktig økonomisk ekstrabein å stå på, som i en del tilfeller er helt avgjørende for videre drift på gården. Blant de vi har vært i kontakt med finner vi ulike forbindelser mellom tilleggsnæring og gårdsdrift i så måte. Tilleggsnæringen kan være det som gjør heltidsarbeid hjemme på gården mulig, enten for gårdbrukeren selv, ektefellen eller begge, og gjennom dette sikrer motivasjon for videre matproduksjon. Inntekt fra tilleggsnæring kan bidra til at en kan ansette folk som også trengs i primærproduksjonen, og til at generasjonsskiftet på gården blir enklere og kan skje tidligere. Også ønsket om å utnytte råvarer og andre ressurser på gården og å øke den sosiale kontakten med andre mennesker er en viktig motivasjonsskilde for å ha annen næringsvirksomhet på gården enn tradisjonell råstoffproduksjon.

Ofte legger man mer eller mindre implisitt til grunn at betydningen av en økonomisk aktivitet på gården er proporsjonal med inntekten den genererer. Datamaterialet vårt viser imidlertid at selv tilleggsnæringer med beskjedne inntekter kan ha stor betydning, for eksempel ved at de står for de siste inntektskronene som gårdbrukeren trenger for å ha en inntekt fra gårdsdrifta som hen opplever som akseptabel. For gårdbrukere som teller på knappene om de skal fortsette matproduksjonen/gårdsdrifta, er både økonomi/inntekt, egen arbeidssituasjon, opplevelsen av å ha en god og meningsfull hverdag, og muligheter på gården for en eventuell ektefelle/samboer med i regnestykket. Tilleggsnæring som gir muligheter innenfor et eller flere av disse områdene kan bidra til at summen holder seg over "terskelverdien" for der en ikke lenger ønsker eller finner det formålstjenlig å drive gården videre.

---

²⁵ Eldby, H. og M.E. Hillestad: Skyhøy kostnadsvekst. Hvordan påvirkes jordbruket i Trøndelag. Rapport fra Agri Analyse, 2023.

Når tilleggsnæringen gir mer avkastning per investert time enn primærproduksjonen på gården, er det likevel naturlig at spørsmålet om hva man skal prioritere egen arbeidskraft på melder seg. Det påpekes at når tilleggsnæring i realiteten er med på å finansiere videre gårdsdrift, så kan det også bli lett å legge ned primærproduksjonen. Informantene våre forteller om ulike utfall i så måte: Foredling og salg av ved og material fra skogen er både en mulig veg bort fra det informantene opplever som et arbeidsintensivt og lite lønnsomt husdyrhold, et ekstra bein å stå på slik at driften på gården kan fortsette til tross for lav lønnsomhet, og en mulighet for "kårkaillarbeid" så neste generasjon kan slippe til. Det virker som mange av de vi har kontaktet primært ønsker å fortsette matproduksjonen, og bruker tilleggsnæringen for å oppnå dette. En av gårdsmat/gårdsturisme-tilbydere opplever stor etterspørsel etter varer og tjenester fra denne virksomheten, selv uten markedsføring, men ønsker likevel ikke å vokse ut over å fylle opp to arbeidsplasser på gården. Paret styrer derfor virksomheten med utgangspunkt i gårdens årshjul, og sier nei til oppdrag under onner og lamming på gården.

På den andre siden vi finner vi også eksempler på at de moderne tilleggsnæringene gårdsturisme, videreforedling av mat og servering for lengst har vokst fra gårdsdrifta i omsetning og sysselsetter langt flere enn gårdbrukeren med familie. Tre større tilbydere av mat og overnatting i materialet vårt har valgt ulike løsninger for tilknytning mellom matproduksjonen og turismen: 1) Fortsetter å drive gården der maten som foredles og serveres produseres, men ansetter røkter(e) til husdyrproduksjonen, 2) ektefellene deler ansvaret for henholdsvis gårdsdrift og hotell mellom seg, og driver hvert sitt selskap med hver sine ansatte med utgangspunkt i samme eiendom, og 3) jorda leies/brukes av andre lokale gårdbrukere, som også leverer råvarer til hotellet. En liknende variasjon i måten gårdsdrift og tilleggsnæring kombineres på beskrives av nøkkelinformanten i Inn på tunet Trøndelag, og vi ser det også i datamaterialet fra eierne av campingplasser. Variasjonen i omsetning mellom tilbyderne handler derfor både om gårdens ressurser, markedsmulighetene der gården er lokalisert, og gårdbrukernes egne valg om hva hen/de vil drive med.

Betydningen for bygda er naturlig nok størst for de større aktørene, som skaper arbeidsplasser lokalt. Men også vedprodusenter og gårdssageiere peker på stor lokal interesse for de de driver med, og at saga kan bli både en motivasjon for å ta ut eget tømmer og en møteplass i forbindelse med leiesaging. For gårdbrukeren selv har dette en sosial side som informantene verdsetter høyt. I spørreundersøkelsen svarer over halvparten at kontakt med andre mennesker er viktig eller svært viktig som motivasjon for å drive tilleggsnæring. Dette ser ut til å veie aller tyngst for de som driver gårdsturisme, men er viktig også for utøverne av mer tradisjonelle tilleggsnæring.

Intervjuene indikerer også at "den sosiale biten" har ulikt innhold for ulike tilleggsnæring. Tilbydere av gårdsturisme, Inn på tunet og gårdsmat solgt hjemme på gården trekker fram motivasjon i tilbakemeldinger fra kunder, det å treffe stadig nye hyggelige mennesker og det å få bety en forskjell for mennesker i ulike livssituasjoner som viktig. Men de peker også på at dette er en livsstil, noe man må like, være komfortabel med og brenne for, og at det derfor ikke nødvendigvis passer for alle. For denne typen tilleggsnæring er det sosiale knyttet til å skape gode opplevelser for kunder og brukere, og evnen til å være en god vert og formidle omtanke, opplevelser og historier blir selve kjernen i produktet de tilbyr. Møtet med "fremmede" kunder kan gi overraskelser og behov for tilpasninger, for eksempel når det gjelder klima- og miljøvennlig profil og løsninger eller betydningen av at lokal, kortreist mat serveres med egenopplevde historier "fra gård til gaffel".

Vedprodusentene og gårdssageierne er også opptatt av det sosiale aspektet ved sine tilleggsnæring. Det de beskriver er imidlertid gårdssaga eller vedmaskina som tidvise, verdsatte møteplasser mellom likesinnede, der det er bygdefolket som treffes for å lage ved eller sage plank i fellesskap og der det er tid til en kaffekopp i lag etterpå. I tillegg kommer kundemøtene også i disse næringene. Dette er en annen form for møter mellom mennesker enn det en del tilbydere av gårdsturisme- og grønn omsorg beskriver. Møtene er like fullt betydningsfulle for gårdbrukeren, som ofte arbeider alene på bruket.

5.4 Utvikling for tilleggsnæringa og utsikter i det grønne skiftet

En god del av informantene vi har intervjuet kan vise til gode markedsmuligheter for sin virksomhet, slik at det i første omgang er egen arbeidskapasitet og muligheten til å beholde og rekruttere arbeidskraft som gir begrensninger. Det grønne skiftet, forstått som overgangen til et mer biobasert og bærekraftig samfunn, handler for landbrukets del både om å redusere egen negative påvirkning på natur og omgivelser, og om å være leverandør av biobaserte ressurser som kan erstatte fossile hydrokarboner. Dette skiftet oppleves imidlertid i varierende grad som relevant for informantenes egen virksomhet. Gårdsmatprodusenter og gårdsturismetilbydere merker tydelig at bærekraftmarkører som kortreist mat, lite matsvinn, utnyttelse av lokale ressurser og økologisk produksjon har blitt viktig i markedene de opererer i. Dermed åpner det seg muligheter for den som kan tilby opplevelser basert på disse verdiene, og tilsvarende begrensninger og behov for endring dersom man ikke har dem. Relativt tradisjonell, nøysom gårdsdrift basert på beiteressurser i utmark og bruk av hele dyret gjennom lokal foredling blir elementer i en større "bærekraftfortelling" om både lavest mulig ressursbruk og fotavtrykk, vedlikehold av kulturlandskap, dyrevelferd og høy matkvalitet. Inn på tunet-bedriftene møter krav relatert til det grønne skiftet i anbudsprosesser, og må tilpasse seg disse for i det hele tatt å bli godtatt som leverandør av tjenester.

Vedprodusentene og de som har etablert gårdssag føler derimot i liten grad at det grønne skiftet påvirker markedsmulighetene deres framover. Flere av dem har sørget for bruk av rester som sagflis og bak til dyrestrø og energi på eget bruk, men det "biobaserte" og "kortreiste" i ved og materialer av tre synes ikke å gi samme muligheter i disse markedene som i gårdsturismen. Kanskje handler dette om at disse markedene alltid har vært lokale, og at ved ikke er noen "ny og innovativ" biobasert energikilde. En av vedprodusentene opplever ikke at ved regnes som en del av det grønne skiftet i det hele tatt, og begrunner dette med innretningen av tilskudd til investeringer. Det at den ene vedprodusenten fikk tilbake en mistet kontrakt etter medias fokus på "langreist" importert ved fra utlandet indikerer imidlertid at også dette sluttmarkedet er i ferd med å etablere økte krav til bærekraftig og mest mulig lokal produksjon.

5.5 Konklusjoner

I hvor stor grad er landbrukstellingene i kombinasjon med driftsgranskingene egnet for framstilling av verdiskaping i tilleggsnæringer på kommunenivå i Trøndelag?

Gårdsbaserte tilleggsnæringer defineres på svært ulike vis med variasjoner mellom eiere av landbruksforetak, regnskapsdefinisjoner, SSB-definisjoner osv. I rapporter med formål å si noe om landbrukets økonomiske betydning i en region og mange kommuner, må vi forsøke å legge til grunn samme definisjon og tilstrebe å beskrive hva som er gårdstilknyttet aktivitet, hva som er relatert aktivitet og hva som faller utenfor definisjonene.

En enkel metode basert på landsbrukstelling og økonomitall fra nasjonale driftsgranskinger viser nesten 1 milliard kroner i samlet omsetning og ca. 565 millioner kr i verdiskaping innen tilleggsnæringer i landbruket i Trøndelag. Gjennomgangen vi har gjort i denne rapporten viser at dette blir upresist både på samla omfang på regionalt nivå, og ikke minst når det gjelder de enkelte typer tilleggsnæringer på kommunenivå. Vi finner flere andre datakilder som bør brukes som supplement til landbrukstellingsmetoden for en del av tilleggsnæringene, slik som f.eks. offentlig jaktstatistikk og statistikk over godkjente tilbydere av Inn på Tunet.

En av svakhetene med landbrukstellingsmetoden er at den ikke fanger opp tilleggsnæringer ved gårdsbruk og landbrukseiendommer som ikke søker produksjonstilskudd. Dette slår hardt ut for utmarksbaserte tilleggsnæringer som jakt og fiske, samt produksjon av ved, trelast, juletrær og pyntegrønt. Det gjelder også en del gårdsturisme-aktører, der gårdstilknytningen er sterk selv om andre driver selve jordbruksproduksjonen. Vi undersøkte også for hestenæring (rideskoler), men her synes de fleste rideskolene å søke om produksjonstilskudd og dermed fanges de opp.

En annen svakhet er at gjennomsnittsberegninger fra driftsgranskninger ikke tar hensyn til ulike geografiske forutsetninger når de fordeles kommunevis. For skog- og utmarksbaserte næringer kan dette føre til for høye estimater i kommuner der gårdsbrukene jevnt over har lite utmark, mens kommuner med store utmarksressurser får for lave estimater spesielt på jakt og fiske. Den samme svakheten gjør seg gjeldende for Inn på tunet og annen tjenesteyting på gårdsbruk, der etterspørsel og dermed også inntektpotensial er større nært store befolkningssentra enn ute i distriktene.

Vi har også gjort funn som tyder på at gårdbrukerne underrapporterer tilleggsnæringsvirksomhet i landbruks-tellingene (Inn på tunet og landbrukskontor vs landbrukstillinger), noe som fører til at verdiskapingen underestimeres med landbrukstillingsmetoden. Vi ser underrapportering både av relativt omfattende virksomhet innen Inn på tunet og gårdsturisme, og mer generelt for tilleggsnæringer der gjerne omfanget eller inntekten er lav. For å kompensere for disse svakhetene, har vi datagrunnlag til å gjøre følgende korrigeringer i verdiskapingsanalysen²⁶ for tilleggsnæringerne:

- Estimaterne for jakt, fiske og utmarksturisme er korrigert basert på tilgjengelige data blant annet fra offentlig statistikk og tidligere kartlegginger av verdiskaping i hele fylket.
- For Inn på tunet og tjenesteyting har vi korrigert omfang ut fra oversikt tilbydere i hver kommune og ut fra kommunens sentralitet, på grunn av høyere inntekter i denne næringen særlig ved storby og andre byer.
- For ved, leiekjøring og lokalmat finner vi ikke grunnlag for korrigeringer mellom f.eks. storbynær og perifer kommune. Her ser hytteturismen ut til å kompensere for mindre etterspørsel fra fastboende. For vedproduksjon finner vi imidlertid grunnlag for å korrigere noe ut fra statistikk om vedforbruk, mens det for lokalmat og reiseliv korrigeres noe ut fra innhentede data fra store enkeltaktører.
- Innen reiseliv ser vi at både store og små aktører kan ha sterk gårdstilknytning og derfor gi grunnlag for korrigerte tall. Særlig er bygninger på eller rett ved gårdstunet en faktor i dette. Dette kan det med fordel hentes inn mer data om for å gjøre korrigeringer utover de enkeltaktører vi har data for.

Hvilken betydning har tilleggsnæringerne for gårdbrukeren, for gårdsdrifta og for lokalsamfunnet, og hvilke muligheter og utfordringer ser utøverne i det grønne skiftet?

Såkalte tilleggsnæringer eller andre næringer enn tradisjonell råvareproduksjon basert på gårdens og landbrukets ressurser synes å ha stor betydning for drift, ressursutnyttning og sosialt liv på veldig mange gårder. Tilleggsnæringsaktivitetene reduserer behovet for å jobbe utenfor gården, gir muligheter for investeringer og ansettelse det ellers ikke ville vært rom for, muliggjør tidligere generasjonsskifter tilfører arbeidsplasser og liv på gårdene i ulike bygdesamfunn.

Selv om ekstra inntekt og å sikre økonomisk bærekraft på gårdsbruket er en viktig grunn for å drive tilleggsnæringer for de aller fleste, er det ikke nødvendigvis et proporsjonalt forhold mellom inntekt fra tilleggsnæringer og hvor viktig den er for gårdbrukeren og gårdsdrifta. Tilleggsnæringer kan være den siste, lille brikken i et puslespill som til sammen gir en situasjon der gårdsdrifta opprettholdes. I disse tilfellene er det vanligvis ikke noe mål i seg selv at aktiviteten skal vokse, men snarere at den kan tilpasses gårdsdrifta slik at arbeidskraft og ressurser utnyttes best mulig. Tilleggsnæringer, spesielt når den gir klart høyere avkastning enn det tradisjonelle landbruket, kan imidlertid også representere et alternativ til gårdsdrifta.

Vi finner at både tradisjonelle tilleggsnæringer som gårdssag og vedproduksjon og de mer moderne Inn på tunet og gårdsturisme har et sosialt aspekt som flertallet av utøverne synes er viktig. For noen er det sosiale som de setter pris på knyttet til å møte stadig nye, ulike mennesker som kunder eller brukere i turisme eller

---

²⁶ Sand et al.2023.

tjenesteyting. For andre er det snarere snakk om å skape lokale møteplasser, f. eks ved gårdssaga, for bygdefolk som man har felles bakgrunn og interesser med. De større gårdsmat- og gårdsturismetilbyderne gir arbeidsplasser i bygda, men opplever samtidig at det å beholde og skaffe kompetent arbeidskraft er en økende utfordring.

Det grønne skiftet påvirker paradoksalt nok tilbyderne av tjenester og opplevelser mer enn de som faktisk foredler og selger biobaserte produkter til energi og materialer. Gårdshoteller, Inn på tunet-tilbydere og produsenter av gårdsmat møter det grønne skiftet gjennom forventninger og krav fra kundene sine, enten de er matturister eller kommunale innkjøpere av omsorgstjenester. Vedprodusentene og innehaverne av gårds-sager mener imidlertid at det grønne skiftet ikke påvirker dem, og føler ikke nødvendigvis at de blir regnet som en del av skiftet. Dette peker på at det er en vei å gå for å få næringsutøvere også innen grønne næringer, til å kjenne seg som en del av det grønne skiftet og økt bærekraft.

5.6 Avsluttende ord

I denne rapporten er det flere viktige funn om status på omfang og hva som er viktig for å utvikle tilleggsnæringer som del av landbruksvirksomhet. For Trøndelag sin del er øvrige deler av landbruksvirksomhet og relatert virksomhet, beskrevet i en rapport av Sand et al. (2023). Vi oppfordrer til å lese disse to rapportene i sammenheng.

VEDLEGG: SPØRRESKJEMA TIL GÅRDSBRUK

1. Om undersøkelsen "Tilleggsnæringer i trøndersk landbruk"

SINTEF undersøker trønderske gårdbrukeres tilleggsnæringer og gårdsbasert virksomhet utover råstoffproduksjon i tradisjonelt jord- og skogbruk. Dette skal brukes i en større kartlegging av status og muligheter i trøndersk landbruk.

Dine svar vil bli behandlet konfidensielt og anonymisert i samsvar med GDPR og personvernlovgivningen. Det betyr at det ikke er mulig å se hvem som har svart hva i videre bruk av data og resultater fra undersøkelsen.

Når forskningsprosjektet avsluttes i desember 2023 vil vi lagre et anonymt datasett for forsknings- og utviklingsformål.

2. Personvern

Dine rettigheter

Det er frivillig å delta. Velger du å delta, samtykker du til at vi behandler personopplysninger om deg (du vil få spørsmål om samtykke etter neste side). Det vil si epost og svarene du avgir. Du kan når som helst trekke samtykket tilbake uten å oppgi noen grunn. Alle personopplysninger og svarene du har gitt vil da bli slettet. Det vil ikke ha noen negative konsekvenser for deg dersom du ikke vil delta eller senere velger å trekke deg. I tråd med regelverk (GDPR) har alle som gir samtykke til registrering av personopplysninger, rett til innsyn, retting og sletting av data, samt rett til å klage til Datatilsynet. Du har altså rett til å be om at data slettes.

Prosjektet skal etter planen avsluttes innen 31. desember 2023. Dataene vil deretter bli lagret i anonymisert form for videre analyser, for eksempel for å kunne studere enkelte temaer som har vært med i undersøkelsene mer inngående.

Hvem er ansvarlig for undersøkelsen?

SINTEF er behandlingsansvarlig for undersøkelsen. Forsker Roald Sand, roald.sand@sintef.no, er

ansvarlig for undersøkelsen ved SINTEF. Vårt personvernombud er Jan Wåge, jan.wage@sintef.no

Har du spørsmål om undersøkelsen eller behov for hjelp underveis, ta kontakt på tlf 90173421 eller mail

hakon.sivertsen@sintef.no

3. For å komme videre til spørsmålene i undersøkelsen, må du godta at dine personopplysninger blir håndtert slik vi har beskrevet i teksten over.

(Oppgi kun ett svar)

Ja, jeg ønsker å delta, og samtykker til at mine opplysninger behandles frem til prosjektet er avsluttet.

Nei, jeg ønsker ikke å delta - Gå til 13

4. Hva er den/de viktigste råstoffproduksjonene på gården i dag?

(Oppgi gjerne flere svar)

Melkeproduksjon på ku og/eller geit	Kjøttproduksjon med ammeku	Svinehold	Sau	Fjørfekjøtt	Egg	Korn	Potet og grønnsaksproduksjon	Frukt/bær	Tømmer for salg	Har ingen tradisjonell produksjoner på gården i dag
☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Annen produksjon: _____

5. Hvilke av følgende næringsaktiviteter har du som utnytter gårdens arealer, bygninger, maskiner og/eller råvarer?

(Oppgi gjerne flere svar)

- Salg av egne matprodukter som ble videreforedlet på gården (f.eks. salg av pølser, ost, og lignende i forbindelse med gårdsbutikk, REKO-ring, Bondens marked, torgsalg osv)
- Salg av egne matprodukter som ikke ble videreforedlet (f.eks. salg av grønnsaker, potet, bær, egg i forbindelse med gårdsbutikk, REKO-ring, Bondens marked, torgsalg osv)
- Gårds-/seterturisme (f.eks. omvisning, opplevelsestilbud, servering, overnatting/utleie)
- Opplærings-, opptrenings- omsorg og aktivitetstilbud (f.eks inn på tunet, gårdsbarnehage og besøksgårder)
- Salg av jakt- og fiskekort, i egen regi eller gjennom utmarkslag
- Produksjon og salg av ved
- Produksjon og salg av trelast (gårdssag)
- Produksjon og salg av juletrær og pyntegrønt
- Leiekjøring utenfor landbruket med gårdsbrukets maskiner (f.eks. brøyting, skutertransport, vei- og anleggsarbeid).
- Bortfeste av tomter
- Oppstalling av hest/riding (ikke utleie av stallplass)
- Utleie av bygning (lager, stallplass, våningshus)
- Andre landbruksrelaterte tilleggsnæringer på gården (f.eks. salg av skinn, vaktmestertjenester for hytter, kraft for salg)
- Utleie av jordbruksareal
- Ingen av de nevnte næringene
- Annen tilleggsnæring/gårdsbasert virksomhet

6. Hvilken selskapsform er din aktivitet i jord-/skogbruk og gårdsbaserte næringer organisert i?

(Oppgi gjerne flere svar)

- All gårdsvirksomhet er i ett selskap, typisk enkeltpersonforetak (ENK)
- Melkeproduksjon er i samdrift
- Er med i ett eller flere maskinlag

Deler av gårdsbasert næring er skilt ut i eget selskap: beskriv hva som er skilt ut _____

7. Kan du anslå hvor mange timer du bruker på følgende næringsaktiviteter på et år? (et grovt anslag for 2021 eller 2022 er tilstrekkelig)

	Antall timer per år
Salg av egne matprodukter som ble videreforedlet på gården (f.eks. salg av pølser, ost, og lignende i forbindelse med gårdsbutikk, REKO-ring, Bondens marked, torgsalg osv)	_____
Salg av egne matprodukter som ikke ble videreforedlet (f.eks. salg av grønnsaker, potet, bær, egg i forbindelse med gårdsbutikk, REKO-ring, Bondens marked, torgsalg osv)	_____
Gårds-/seterturisme (f.eks. omvisning, opplevelsestilbud, servering, overnatting/utleie)	_____
Opplærings-, opptrenings- omsorg og aktivitetstilbud (f.eks inn på tunet, gårdsbarnehage og besøksgårder)	_____
Salg av jakt- og fiskekort, i egen regi eller gjennom utmarkslag	_____
Produksjon og salg av ved	_____
Produksjon og salg av trelast (gårdssag)	_____
Produksjon og salg av juletrær og pyntegrønt	_____
Leiekjøring utenfor landbruket med gårdsbrukets maskiner (f.eks. brøyting, skutertransport, vei- og anleggsarbeid).	_____
Bortfeste av tomter	_____
Oppstalling av hest/riding (ikke utleie av stallplass)	_____
Utleie av bygning (lager, stallplass, våningshus)	_____
Andre landbruksrelaterte tilleggsnæringer på gården (f.eks. salg av skinn, vaktmestertjenester for hytter, kraft for salg)	_____
Utleie av jordbruksareal	_____
Annen tilleggsnæring	_____

8. Kan du anslå hvor stor driftsinntekt du har på følgende næringsaktiviteter på et år? (grovt anslag for 2021 eller 2022 er tilstrekkelig)

Driftsinntekt i kroner (avrundet)

Salg av egne matprodukter som ble videreforedlet på gården (f.eks. salg av pølser, ost, og lignende i forbindelse med gårdsbutikk, REKO-ring, Bondens marked, torgsalg osv)

_____

Salg av egne matprodukter som ikke ble videreforedlet (f.eks. salg av grønnsaker, potet, bær, egg i forbindelse med gårdsbutikk, REKO-ring, Bondens marked, torgsalg osv)

_____

Gårds-/seterturisme (f.eks. omvisning, opplevelsestilbud, servering, overnatting/utleie)

_____

Opplærings-, opptrenings- omsorg og aktivitetstilbud (f.eks inn på tunet, gårdsbarnehage og besøksgårder)

_____

Salg av jakt- og fiskekort, i egen regi eller gjennom utmarkslag

_____

Produksjon og salg av ved

_____

Produksjon og salg av trelast (gårdssag)

_____

Produksjon og salg av juletrær og pyntegrønt

_____

Leiekjøring utenfor landbruket med gårdsbrukets maskiner (f.eks. brøyting, skutertransport, vei- og anleggsarbeid).

_____

Bortfeste av tomter

_____

Oppstalling av hest/riding (ikke utleie av stallplass)

_____

Utleie av bygning (lager, stallplass, våningshus)

_____

Andre landbruksrelaterte tilleggsnæringer på gården (f.eks. salg av skinn, vaktmestertjenester for hytter, kraft for salg)

_____

Utleie av jordbruksareal

_____

Annen tilleggsnæring

_____

**9. Kan du anslå hvor stor årlig driftsinntekt gårdsbruket har innen jord- og skogbruk, tilskudd og gårdsbaserte tilleggsnæringer ?
(Oppgi et avrundet beløp i hele kroner)**

---

10. Hvor viktig er følgende for at du driver med tilleggsnæring ut over tradisjonelt jord- og skogbruk?

(Oppgi kun ett svar pr. spørsmål)

	Ikke relevant	Ikke viktig	Litt viktig	Viktig	Svært viktig
ekstrainntekt en	☐	☐	☐	☐	☐
utnyttelse av råvarer og ressurser	☐	☐	☐	☐	☐
mer kontakt med andre mennesker	☐	☐	☐	☐	☐
kan ha økt arbeidstid og aktivitet på gården	☐	☐	☐	☐	☐
bidrag til økt miljømessig bærekraftig drift	☐	☐	☐	☐	☐
bidrag til økt økonomisk bærekraftig drift	☐	☐	☐	☐	☐

11. Vi ønsker å vite mer om hva tilleggsnæringene betyr for driften av gården ut over den økonomiske bidraget det kan gi.

Hvilken betydning har tilleggsnæringen for din gårdsdrift?

---

12. Har du noen tanker om hvordan det kan bli lettere å komme i gang med inntektsgivende arbeid som baserer seg på gårdens ressurser?

---

13. Takk for at du tok deg tid til å svare. Dersom du har ytterligere kommentar kan du skrive det i feltet under.

Teknologi for et bedre samfunn

www.sintef.no